

Opbouw

Tot opbouw van het gereformeerde leven

J. Bouma, Sliedrecht

Eert de overheid

Rom. 13:1-7

Mensen in opstand

De mensen in de gezondheidszorg roeren zich. De verplegenden en verzorgden zijn in opstand (VVIO). Ze willen er dolgraag 5% bij, want zij werken doorgaans hard en worden er maar matig voor beloond. Zij zijn de eersten niet, die hun protest laten horen, en na hen zullen anderen wel vlug volgen.

Bij dit soort akties, die naarmate een konflikt voortsleept steeds harder worden, komt altijd weer de vraag boven naar de rechtmatigheid van zulke akties en naar de aard van het overheidsgezag.

Een gegeven struktuur

In vs 19 van hoofdstuk 12 heeft de apostel Paulus geschreven: „Wreekt u zelf niet, geliefden, maar laat plaats voor de toorn, want er staat geschreven: Mij komt de wraak toe, Ik zal het vergelden, spreekt de Here.”

Je zou daaruit de konklusie kunnen trekken, dat voor een christen alle geweld, in de zin van wreken en vergelden, uit de boze is. Maar die kant wil Paulus niet uit. Hij laat zien, in hoofdstuk 13, dat er op aarde wel degelijk ruimte is voor wraakoefening, dat er vergelding plaats vindt, wanneer mensen kwaad bedrijven. De instantie, die God hiertoe in het leven heeft geroepen, is de overheid, die hier genoemd wordt: **een macht** (eks-oe-sia), die door God gesteld is (m.n. de vss 1-3). Deze macht wordt uitgeoefend door dienaren (diakonoi vs 4) of rijksdienaren (leitourgoi vs 6), die in dienst staan van God. De overheid is dus geen onpersoonlijke macht, maar krijgt mond en oor door haar dienaren. Door middel van deze machten (overheden) wil de Here het samenleven van mensen ordenen. De wetenschap, dat hún burgerschap in de hemelen is (Fil. 3:20), mag de gelovigen er niet toe brengen zich aan het gezag van aardse overheden te onttrekken. Zij zijn immers door God 'u ten goede' gegeven. En tot het ordenen van de samenleving behoort ook de zwaardmacht van de overheid. „Zij staat immers in dienst van God, als toornende wreekster voor hem, die kwaad bedrijft” (vs 4).

Kijk maar naar het Oude Testament

De apostel spreekt over de overheden in algemene zin. Hij (h)erkent ze als de machten, die God gebruikt om het samenleven van volkeren te ordenen en zó ook de chaos te beugelen. Daarin verkondigt het N.T. ons niets nieuws. Met name het O.T. heeft ons immers al laten zien, hoe God d.m.v. zijn dienaren zijn volk regeert. Denkt u bijv. maar aan de oudsten in de dagen van Mozes, de richters, de rechters, de koningen. Machten, die door God gebruikt worden om recht en gerechtigheid te oefenen onder zijn volk. Dat God zulke machten geeft, zegt nog niets over de kwaliteit van zo'n overheid of van de overheidsdienaren. Ook in Israël had je goede en betrouwbare overheidsdienaren, maar er waren ook hele slechte koningen en rechters. Lees er de profeten maar op na. Maar een slechte koning betekent nog niet het faillissement van het koningschap. Saul wordt ondanks z'n falen door God als koning gehandhaafd. Zelfs David mocht de hand niet opheffen tegen de gezalfde des Heren. Dat God d.m.v. overheden het samenleven van volkeren wil regeren, betekent niet, dat ook alle uiterlijke verschijningsvormen van overheden door God gewild zijn. Of we nu een republiek, een monarchie of een diktatuur hebben, het wil niet zeggen, dat zo'n verschijningsvorm van God gegeven is. Het is goed om in dit verband 1 Petrus 2:13-17 naast Rom 13:1-7 te leggen. Petrus spreekt daar over de konkrete overheden, „hetzij keizer..., hetzij stadhouder...”, als menselijke instellingen. Instellingen, die God gebruikt tot lof voor wie goed doen en tot bestraffing van boosdoeners. Voor een goede vergelijking van deze twee schriftgedeelten leze men wat ds. De Jong daar enige tijd geleden over schreef in Opbouw.

Protest en opstand

De overheid is door God gegeven. Vs 2 benadrukt daarom ook de ernst van het negeren en omverwerpen van de overheid: „Wie zich dus tegen de overheid verzet, wederstaat de instelling Gods, en wie dit

doen, zullen een oordeel over zich brengen”. Revolutie is dus niet hét antwoord, wanneer je met de overheid in een konflikt ligt. Dat wil echter niet zeggen, dat het overheidsgezag een absoluut gezag is, dat je altijd rücksichtslos aan de overheid moet gehoorzamen. Je mag tegen uitspraken en handelingen van overheden in 't geweer komen. Je mag protesteren via de kanalen, die daartoe gegeven zijn. Bijv. via de onafhankelijke rechter. Je mag om wille van het geweten, wanneer je ervan overtuigd bent, dat de overheid tegen Gods Woord ingaat, weigeren de overheid te gehoorzamen. Je mag de overheid op haar verantwoordelijkheid wijzen t.o.v. de burgers of het milieu. Je mag de overheid ter verantwoording roepen,

33e jaargang - nr. 9.
28 april 1989

In dit nummer

- 141 J. Bouma
Eert de overheid
- 143 H. de Jong
Sekularisatie (2)
- 146 D.W.L. Milo
Een predikant over zijn organist
- 148 M.R. van den Berg
Boeken der leken (2)
- 151 Margreeth Maljers-Kroes
Tussen kerk en keuken
- 152 W. Smouter
Van quantum tot quark
- 154 Benne HolwerdaDe
laatste vergissing
- 155 H. Algra
Post uit Rwanda
- 156 H. Algra
De vakantiebijbelschool

Opbouw

Veertiendaagse uitgave van de gereformeerde persvereniging opbouw

Redactie

Drs. H. Algra
T. Hoekstra
Drs. H. de Jong
Drs. P.J. van Kampen
Mr.dr. J. Meulink
D.W.L. Milo
Ds. K. Muller
Ds. E.R. Postma
J.F. van der Wal

Adres van de redactie

Ds. K. Muller,
Oude Veenscheiding 15,
8446 LC Heerenveen.
Tel. 05130-20476
Alle kopij dient uiterlijk dinsdags, in de week voorafgaande aan de week waarin Opbouw zal verschijnen, bij de redactie binnen te zijn.

Kerknieuws/Uit breder kring

M.J.F. van der Wal,
Brugakker 60-17,
3704 RA Zeist.
Tel. 03404-61525.

Abonnementen en ledenadministratie

Administratie Opbouw
A.J. van Veelen-Vis
Postbus 258,
3740 AG Baarn.
Tel. 02154-23546.
Gironummer 404945 t.n.v. Geref.
Persvereniging Opbouw.

Lidmaatschap Persvereniging

Aanmelding door overschrijving van min. f 25,- contributie op bovenstaand gironummer.

Abonnementen

Het aanvragen of opzeggen van abonnementen uitsluitend bij de administratie. Abonnementen kunnen ieder moment ingaan, doch slechts per 31 december eindigen. Opzeggen uiterlijk tot 15 november.

Abonnementsprijs

f 55,- per jaar of f 30,- per half jaar.
Voor studenten f 44,- per jaar.
Buitenland f 79,- per jaar of f 99,- per luchtpost. Bij vooruitbetaling te voldoen.

Advertenties

Tarief: 50 ct. per mm. Advertenties inzenden tot woensdag 8.30 uur, anderhalve week vóór verschijningsdatum. Familieberichten uiterlijk maandagmorgen, in de week van verschijning. Advertenties en familieberichten rechtstreeks naar Nedag.

Technische realisatie

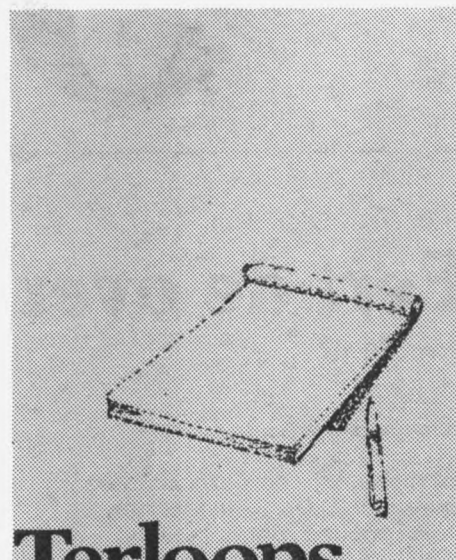
Nedag Grafisch bedrijf b.v.
postbus 208, 3770 AE Barneveld,
tel. 03420-13080. Fax 92619.

Druk

"Steenbergen", Zeist.

wanneer er sprake is van slecht bestuur. Wanneer een overheid de kanalen, waarlangs onderdanen kunnen protesteren, dichtknijpt, haar krediet aan geloofwaardigheid verspeelt door wanbestuur, en burgers komen in verzet, dan zal een christen soms voor de keus geplaatst worden: voor of tegen de overheid. En dan kan het wel eens onvermijdelijk zijn om tegen de overheid te kiezen. Het zal duidelijk zijn, dat zo'n situatie zich pas voordoet, wanneer de overheid zich zodanig gedraagt, dat zij zelf anarchie in de hand werkt, haar onderdanen onderdrukt en ter dood brengt, en daarmee ook de ordening van God op z'n kop zet. De apostel Paulus raakt dit probleem overigens niet aan in dit hoofdstuk. Hij ziet een overheid voor zich (weliswaar geen volmaakte overheid), die God gegeven heeft tot ordening van het leven. Een overheid, die de rechtvaardige goed doet en het kwade straft. Wie goed doet, behoeft voor de overheid niet bang te zijn, wie kwaad doet moet vrezen, „want de overheid draagt het zwaard niet tevergeefs”.

Onderwerping aan de overheid moet men niet doen uit angst om straf, maar om des gewetens wil. D.w.z. omdat men inziend erkent, dat wat de overheid doet, over het algemeen billijk en redelijk is. Vandaar ook, dat men zich niet aan het betalen van belasting moet onttrekken. Wat voor velen, ook vandaag, blijkbaar een zeer verleidelijke zaak is. Tevens zal men ontzag en eer geven aan wie dat toekomt. Ook daarin schieten wij veelal tekort. In het aanheffen van leuzen en beschilderen van spandoeken spreekt vaak nauwelijks meer een greintje ontzag en eerbied. Met overheidspersonen, de ministers voorop, mag je alles doen. Je kunt het zo gek niet bedenken. Als burgers mag je kritisch zijn t.o.v. de overheid en haar dienaren, maar wel met respect en op een fatsoenlijke toon.

Terloops

Het positieve plan

Ik zag haar laatst weer eens, toen ik ergens een bespreking had in Amsterdam. Daar liep ze: Mevrouw Bosshardt van het Leger des Heils. Met De Strijdkreet en een bus. Het blad krijg je dan meteen en er verhuist haast vanzelf iets van je portemonnaie in de bus. Ze loopt nog steeds door Amsterdam, als een 'dienster', zoals ze het zelf graag zegt. Met het positieve plan in de hand.

Het positieve plan.

Dat staat voorop de Strijdkreet, die ik kreeg.

Even een paar regels:

„Er ligt een kant en klaar plan. Geen nieuw plan, het is al oud, en hoewel er nog nooit iemand met een beter is gekomen, wordt het oude plan maar mondjesmaat uitgevoerd, dat oude plan is de blauwdruk voor het Koninkrijk van God waarvan ieder mens deel kan uitmaken.”

Het blad gaat dan in op de vraag hoe we leven en met verwijzing naar Mattheus 25 : 31 e.v. wordt concreet gemaakt wat de woorden 'en al wat u gedaan hebt'.. betekenen.

Enkele voorbeelden:

Honger:

„Nog steeds hebben miljoenen in de wereld niet of nauwelijks te eten en er zijn mensen die honger hebben naar warmte, geborgenheid en liefde. Wie voedt ze?”

Vreemdeling:

„Er waren jaren, dat er grote behoefte was aan buitenlandse werkrachten. Nu is die vraag er niet of nauwelijks meer. Het is angstaanjagend te bemerken hoe vijandig en hard velen zich tegenover buitenlandse werknemers opstellen. Wie aanvaardt ze?”

Ziek:

„Mensen met besmettelijke ziek-

ten werden altijd uit de samenleving geweerd, dat was niet alleen vroeger zo met melaatsen; nu wacht aids-patiënten hetzelfde lot. Wie helpt?"

Gevangen:

„De meeste mensen zitten in de gevangenis, omdat zij iets gedaan hebben dat niet mocht, meestal ontkennen ze dat ook niet. In veel landen is schuld geen criterium om iemand achter tralies te zetten. Soms zijn niet alleen volwassenen maar zelfs kinderen het slachtoffer van willekeur en dictatuur. Wie garandeert vrijheid?"

Enkele voorbeelden uit de krant van het Leger des Heils. Met telkens die woorden: „Al wat u gedaan hebt voor één..."

Gedaan hebt en doet!

Het Koninkrijk van God, het positief plan van de Heer, is immers geen fantasie, maar werkelijkheid. Paulus schrijft aan de gemeente van Efeze: Gij geheel anders... Geheel anders; dat betekent: de ander zien!

Ver weg en dichtbij.

Het plan van God is een teken van hoop.

Hoop in een wereld, waar leed en verschrikking is. De televisiebeelden liegen er niet om.

Hoop in een wereld, waarin steeds meer over een milieucrisis wordt gesproken, waarvan tenslotte de lasten op de armsten dreigen neer te komen.

Lees- en kijkstof?

Of: Al wat u gedaan hebt en doet!

H. de Jong, Amsterdam

Sekularisatie (2)

De Schrift medeplichtig

Het verrast dan ook niet dat we in de Schrift zelf een tendens opmerken die heenwerkt naar de afschaffing van de heerschappelijke structuur. Dezelfde Schrift dus die er een oordeel in ziet, vermag er ook een genade in op te merken en er een heilswerk in te ontdekken.

Dat lijkt vreemd en tegenstrijdig, maar we komen dat 'en...en', vloek en zegen tegelijk, toch op meer gebieden tegen. Wat denkt u bijvoorbeeld van de spraakverwarring waar het boek Genesis over vertelt. In de stad der verwarring. „Daarom noemt men haar Babel, omdat de HERE daar de taal der gehele aarde verward heeft en de HERE hen vandaar over de gehele aarde verstrooid heeft" (Gen. 11 : 9). Als dat geen oordeel is! Verwarring en verstrooiing! En toch, als God de mensen straft, is dat altijd een tuchtiging om haar bestwil. Want wat een rijkdom van verscheidenheid is uit deze verwarring en verstrooiing niet voortgekomen! De veelkleurigheid van de naties en van de talen. Prachtig! Daarom zegt de Schrift ook: „Looft Hem, alle gij volken, prijst Hem, alle gij naties..." (Ps. 117). Juicht voor Hem, alle gij talen!, mogen we aanvullen.

De Schrift zelf is dus óók werkzaam in het sekularisatie-proces en laat door de afbraak van de heerschappelijke orde heen de enkele mens, de eigenstandige, zelf verantwoordelijke persoon naar voren komen, die vrij en onafhankelijk is en die in z'n zelfontplooiing niet gehinderd wordt door afknellende structuren. Hij mag er zijn, van God Zelf.

De profeet

Waar denk ik nu aan als ik zeg dat de Schrift in dat naar voren komen van de enkele persoon zelf de hand heeft? Wel, ik denk dan met name aan de figuur van de profeet.

Het oude Israël had zijn priesters en zijn koningen en die beide ambten pasten wonderwel in de heerschappelijke ordening. Altaar en troon zou je zelfs de kroon op die orde kunnen noemen. Maar de profeet in Israël was de ambtsdrager zonder status. Zonder de bescherming van zijn positie doorkruiste hij alle geleidingen van de samenleving, free-lance, met geen ander gezag dan het 'zo zegt de Here'.

De profeet was de meest moderne figuur in het israelitische gemeenbest. Op die profeten-gestalte moesten wij ons oriënteren om onze

plaats te bepalen en onze weg te vinden in de maatschappelijke structuur die het leven van nu kenmerkt. Want de profeet is de vrije mens, maar ... onder God en onder zijn gebod. De vrije mens, 'eigen meester, niemands knecht', maar toch is God zijn koning.

Eenzaam en alleen

Wij leven in een tijd waarin we veel dingen 'zelf moeten weten'. Dat zelfweten kan absurde vormen aannemen. Een meisje vertelde me pas dat ze bij het zoeken van een woning en bij de aanbidding van een kans haar vrienden om advies vroeg. Maar niemand gaf haar dat. 'Ja, kijk 's, dat moet je helemaal zelf weten'. Alsof ze dat niet wist, dat je 't uiteindelijk zelf moet weten. Toch kan een advies daar een rol bij spelen. Maar niemand was bereid het te geven. Want adviseren, dat is een zekere verantwoordelijkheid nemen en in ieder geval je in de problematiek van de ander verdiepen. En daar heeft men geen zin in. Uit zo'n opstelling van je 'vrienden' blijkt dan hoe de samenleving, die eerst van heerschappij tot maatschappij is omgevallen, vervolgens ook nog haar onderlinge samenhang verloren heeft en hoe eenzaam en alleen de enkele mens erbij staat. Als je dan toch God niet hebt! Valt er dan wel aan te ontkomen dat je je aan iets of aan iemand verslaaft? Wie kan deze zelfstandigheid aan? Verslaving! Dat is een nieuwe heerschappij, maar dan één zonder een druppel zegen.

Van David staat ergens geschreven, in een situatie dat hij alleen tegenover allen stond: "hij sterkte zich in de HERE zijn God" (I Sam. 30 : 6). Zo moeten ook wij in onze eenzaamheden ons sterk maken in de Here onze God.

De gemeente

Ja, ik weet het, daar is ook de gemeente. Geen gering geschenk van Omhoog! Maar er zijn genoeg situaties, de hele week door, dat de gemeente ver weg is. In onze stad zijn er christenen die tussen de zondagen in geen broeder of zuster ontmoeten. (Hoe sommigen van hen dan toch ook nog de zondagse kerkdienst kunnen verzuimen, is mij een raadsel!) De kerk is er dus, maar niet altijd en niet overal. Vaak en op vele plaatsen zijn wij alleen.

Verschenen:

HENOCH **een verloren bijbelboek?**

door D. W. L. Milo

(Overdrukken uit 'Opbouw' - 40 pag.- in brochurevorm)

Verkrijgbaar door overschrijving van f 7,50 op gironr. 575663
t.n.v. G. de Kruijf, Waterhoenlaan 60,
3704 GZ Zeist, o.v.v. „Henoch".

Koningen en priesters in het dienen

En de profeet dient ons dus als oriëntatie-model. Maar ik haast me nu een misverstand af te snijden. Ik bedoel namelijk niet dat we nu niets meer zouden hebben aan de figuur van de priester of de koning, alsof die gestalten als behorend tot de heerschappelijke structuur nu zouden hebben afgedaan. Geenszins! Veeleer is het zo dat het profetische het priesterlijke en het koninklijke doordringt. Zodat dat priesterlijke en dat koninklijke weliswaar hun status verliezen, maar toch zo aan hun bestemming van Godswege meer (kunnen) toekomen.

Hier wil ik verwijzen naar een passage uit de lijdensgeschiedenis van onze Here. Ik bedoel nu dat wonderde woord van onze Zaligmaker over het dienen, waarmee Hij een deur naar de toekomst heeft opengestoten. We horen Hem zeggen: "De koningen der volken heersen over hen en hun machthebbers worden weldoeners genoemd". Een woord waarin de Meester ons de ogen opent voor de zegening van de heerschappelijke orde. Ik voor mij durf het tenminste geen ironie te noemen als Jezus hier van 'weldoeners' spreekt. Inderdaad is de gezagspyramide een weldaad voor het leven.

Maar tegelijk zien we de Heiland hier voorbereidselen treffen met het oog op de tijd dat die weldadigheid verdwenen zal zijn. Dat alsdan toch ons priesterschap en ons koningschap door zullen gaan. En wel in de dienstbaarheid aan elkaar, toegewijd (priester) en royaal (koning). Je kunt dus zeggen dat de gemeente al van de oudste tijd af aan de vooroefening gezet is met het oog op die komende tijd. En hoe dan? Door de gemeentelijke orde die een omkering is van de heerschappelijke konstellatie: "de eerste onder u worde als de jongste en de leider als de dienaar".

Weliswaar stelt de Here hier twee ordes naast elkaar, maar je kunt je ze ook goed na elkaar voorstellen. En dan mag je zijn woorden zo uitleggen dat Hij zegt: wacht niet af totdat dit omkeringsproces u overkomt en u verlegen met de ogen staat te knippen tegen het nieuwe licht dat dan binnenvalt. Kies er vrijwillig zelf al voor. Maak bijtijds van die nood een deugd. Grijp deze te voorziene ontwikkeling aan als een kans om tot meer dienstbaarheid te komen. Zet het verlies van status om in winst. Laat de leider dienaar worden.

Zoals toch onze Heiland Zelf zo allerindrukwekkendst gedaan heeft. Hij heeft alle status afgelegd, heeft waskom en handdoek genomen en heeft de voeten van zijn jongeren gewassen. "Ik ben in uw midden als dienaar". Bij alle nivellering die we doormaken is dit de blijvende mogelijkheid: dienen. Daar komt zelfs

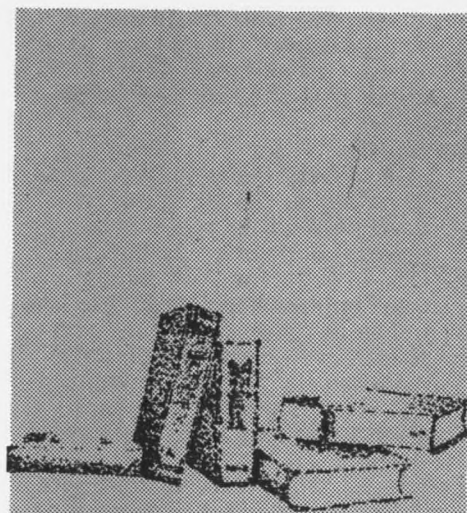
meer ruimte voor vrij, omdat we van onze trappen afgestegen dichter bij de ander zijn.

Als Jakob

Welke houding moeten we dus tegenover de sekularisatie innemen? Er is reden tot klacht en zorg. "Wij zien onze tekenen niet meer". De trap is weggereden en wij moeten nu zelf maar zorgen in het vliegtuig te komen. Is het een wonder dat er onder de christenen zijn die met alle geweld die trap terug willen pakken? Die de gezagsladder weer overeind willen zetten? Dwars tegen alle emancipatie in?

Wel, dit is zeker dat wij niet degenen moeten zijn die de laatste restanten van die trap nog slopen. De gemeente lope dus in het sekularisatie-proces niet voorop. Ze zou wel gek zijn als ze dat deed. Er is plaats voor afremming van de eenparig versnelde vaart, al was het alleen maar om tijd te winnen en ons in die gewonnen tijd op het komende nog meer dan tot nu toe voor te bereiden. Maar het proces tegenhouden? Met alle geweld? Het mocht eens blijken dat we tegen God strijden (vgl Hand. 5 : 39)! Nee, als de heerschappelijke structuur wordt afgebroken en de hulpjinnen en hulpstukken om God te vinden wegvallen, als de zichtbare ladder boven ons hoofd verdwijnt, – dan mogen we in de rustige zekerheid verder gaan dat de onzichtbare Jakobs ladder daarvoor in de plaats komt.

Jakob, eenzaam, op zichzelf teruggeworpen, buiten de veilige heerschappelijke orde van het ouderlijk huis. Was hij verloren? Nee, want we maken daar in Bethel, evenals bij Abrahams wegtrekken uit Ur, de geboorte mee van de enkele gelovige die God tot koning heeft. "Toen droomde hij en zie, op de aarde was een ladder opgericht, waarvan de top tot aan de hemel reikte, en zie, engelen Gods klommen daarlangs op en daalden daarlangs neer" (Gen. 28 : 12). De ene ladder viel weg, de andere kwam daarvoor in de plaats. God bleef Jakobs koning. En in deze God-koning maakte hij zich sterk. Dat mogen wij ook doen, 'als vader en als moeder van ons gaaf' (Ps. 27 : 5, berijmd).

Boekbespreking

J. Meulink, Enschede

Godsdienstvrijheid bedreigd?

Mr. drs. S.O. Voogt, St. Wetenschappelijk Studiecentrum RPF.
Prijs f 14,90, 1988, 101 blz.

In dit geschrift staat centraal de vraag of onze godsdienstvrijheid bedreigd wordt. Dit o.a. naar aanleiding van een voorontwerp van een wet gelijke behandeling 1981 en de herziening van de grondwet 1983. Als uitgangspunt voor zijn onderzoek neemt de schrijver de definitie van godsdienstvrijheid, zoals die in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948 is opgenomen. Art. 18 van de Universele Verklaring luidt: „Een ieder heeft het recht op vrijheid van godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als in zijn particuliere leven, zijn godsdienst te belijden door het onderwijzen ervan, door de praktische toepassing, door eredienst en het onderhouden van de geboden en de voorschriften.”

Als hulpmiddel voor zijn onderzoek gebruikt hij een zogenaamd 'drie-schillen-model'. De binnenste schil omvat de gewetensvrijheid, dat is de vrijheid om al dan niet een bepaald geloof aan te hangen. De tweede schil betreft religieuze samenkomsten, voor het gemak 'eredienstvrijheid' genoemd. De derde schil betreft andere vormen van leven naar je geloof, zoals het uiting geven aan dat geloof in woord en geschrift en in het maatschappelijk verkeer. In het volgende hoofdstuk wordt een historisch overzicht gegeven van de godsdienstvrijheid. Aan het slot concludeert de schrijver, dat krachtens de herziene Grondwet 1983 ook de derde schil tot de godsdienstvrijheid wordt gerekend, waarmee een eeuwenlange ontwikkeling wordt afgesloten naar een stapsgewijze erkenning van de drie schillen. In hoofdstuk drie merkt de schrijver

op, dat het wel lijkt alsof nu alles prima is geregeld, maar er is een nieuwe complicatie bijgekomen. Op het gebied van de grondrechten is nog al wat veranderd.

Het belangrijkste is wel het non-discriminatiebeginsel van art. 1 van de Grondwet. Je mag niet discrimineren op basis van godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras of geslacht. Maar na deze opsomming volgt nog de toevoeging „of op welke grond dan ook”. Discriminatie mag dus niet.

Tot voor kort was de opvatting, dat grondrechten geen werking hadden tussen de burgers onderling, geen horizontale werking dus. Dat staat echter niet in de herziene Grondwet. Het gevolg is dat rechters en de gewone wet dit moeten uitmaken. Er doet zich nog een probleem voor, nl. botsing van grondrechten, bv. tussen non-discriminatie en belijdenis en onderwijsvrijheid. Daar de

Grondwet hierover geen regel geeft, betekent dit dat rechter en gewone wetgever de mogelijkheid hebben om de godsdienstvrijheid in te perken.

In hoofdstuk 4 bespreekt de schr. de godsdienstvrijheid in Amerika. Aan het slot wordt de zaak Simonis en Goeree nog besproken om te laten zien hoe er spanning is tussen non-discriminatie en belijdenisvrijheid. Tenslotte wordt in hoofdstuk 5 (Van vermeende gelijke monniken en verkapte discriminatie) uitgebreid ingegaan op de ontwikkelingen rond het voorstel voor een Algemene Wet Gelijke Behandeling van 25 maart 1988. Deze voorstellen liggen, zo meent de schr. volledig in het verlengde van de ontwikkelingen, zoals door hem geanalyseerd. Alleen wordt uitgegaan van een ruimere definitie van de godsdienstvrijheid. Ik meen (en nu citeer ik het Interkerkelijk Contact voor Overheidsza-

ken), dat „het wetsontwerp een aantal verbeteringen bevat, die meer recht doen aan de eigensoortigheid van de verschillende grondrechten en met name aan de vrijheid van godsdienst en levensbeschouwing.”

Wel moet met de schrijver erkend worden, dat er reden tot zorg is. Naar mijn opvatting is de houding van de rechters ook een zaak, die soms zorgen geeft. Ik denk met name aan de uitspraak van de president van de Rechtbank te Arnhem. Beoordeling van het gebed van een predikant valt buiten de competentie van de rechter.

Het geschrift van de heer Voogt is uitermate actueel en het is te hopen dat vooral in politieke kringen hier aandacht aan besteed wordt. De politieke partijen moeten nu zeer op hun qui vive zijn in verband met de komende behandeling van de Wet Gelijke Behandeling.

Pastorale Notitie

J. Kranenburg, Rolde

Laatste gedachten

Leest u wel eens in bed?

Ik heb van die tijden.

De moeilijkheid is altijd weer: wat neem je ter hand? Bij de Gebroeders Karamazov wint de slaap het te snel, maar een Ludlum is na blz. 50 weer zo moeilijk weggleggen. Ik heb graag een ruime keuze tot mijn beschikking. Zodoende vormt zich naast mijn bed altijd een ferme stapel met werken van zeer uiteenlopende aard: Augustinus, maar ook de laatste Baantjer en 'Eva's dochteren' van A. Janse. Ik noem opzettelijk ook het wat lichtere genre, zodat u niet denkt dat ik op de late avond uitsluitend toegankelijk ben voor stichtelijke gedachten. U wel dan? De stapel moet van tijd tot tijd uitgedund worden op last van mijn vrouw want boeken zijn stofnesten, zegt ze.

Er is één boek dat nu al enkele jaren elke zuivering doorstaat en dat ik ook in de komende tijd binnen handbereik wil houden.

Het is 'Laatste Gedachten', van dr. C. Rijnsdorp.

Het past mij niet, een recensie van dit werk te geven, maar ik wil er iets pastoraals bij zeggen.

Het is een dagboek en bevat gedachten, indrukken en aforismen uit de periode van mei 1978 tot vlak voor de dood van de schrijver in 1982.

Ik kan het best de schrijver zelf laten vertellen wat dit boek zo bijzonder maakt. Hij noemde het zelf uniek vanwege de hoge leeftijd waarop hij het schreef. Rijnsdorp werd 88 jaar. In een brief aan zijn vriend Puchinger schreef hij op 31-1-81 (nog ruim een jaar voor zijn dood): „...voor gerontologen en psychologen moet het boek toch wel de moeite van het kennisnemen waard zijn, omdat het niet vaak voorkomt dat iemand van mijn leeftijd nog samenhangend schrijven kan”.

Dat is inderdaad het unieke van dit boek. Wij worden door een oude man uitgenodigd met hem mee te wandelen op het laatste stukje levensweg, waarop hij zich helder bewust is van het naderende einde en daar met een merkwaardige distantie over kan spreken: „de dood wet (scherpt) zijn zeis. Ik hoor het”, schreef hij vijf maanden voor zijn dood. Na de oorlog is onder ons de uitdrukking 'stervensbegeleiding' in zwang geraakt. Ik heb het altijd een te groot woord gevonden. Het komt maar zo zelden voor dat wij met iemand op dat laatste stukje levensweg dat wij sterven noemen om kunnen gaan op een wijze waar het woord begeleiden bij past. Hoe

meer bij dat stukje weg het woord sterven past, hoe minder het woord begeleiding er bij te gebruiken is. Het pad wordt te smal. Je kunt er niet naast elkaar lopen. De ander gaat alleen.

Datzelfde valt te zeggen van de hoge leeftijd waarop het levens-einde in zicht begint te komen. Werkelijk meewandelen met de ander wordt steeds moeilijker. Het pad wordt smaller, de eenzaamheid groter.

Ik zou de lezing van dit boek willen aanbevelen, niet alleen aan ouderen, die hier vaak eigen ervaringen zullen herkennen, maar vooral aan ieder, die merkt hoe weinig hij weet van wat de hoogbejaarde mens denkt, gelooft en ervaart.

Zeker, daar zijn meer boeken over, maar ik ken geen tweede boek, waarin een oud geworden mens persoonlijk van zijn ervaringen in dat grensgebied vertelt waar leven bijna bloeiend over gaat in sterven.

Ik weersta de verleiding om te citeren, maar één gedachte geef ik vast prijs: hier en daar merk je dat een hoogbejaard christen, hoe zeer hij ook Gods nabijheid ervaart, een beetje allergisch kan worden voor stichtelijke praat.

Ik zeg dit tot troost van elke collega die wel eens na een bezoek aan een ernstig zieke of stervende geplaagd werd door schuldgevoelens: het was minder stichtelijk dan je had bedoeld.

Dit stukje overlezend vraag ik mij af of ik niet begon op een te luchtige toon, maar dat komt door de oergeestige opmerkingen die Rijnsdorp zo hier en daar maakt. Wat vindt u van deze: „Ik ben geen vloeibaar DREFT, maar ik ga langer mee”.

D.W.L. Milo, Nunspeet

Een predikant over zijn organist

Twintig jaar geleden schreef de onder ons bekende ds. W. Barnard van Rozendaal een artikel, dat we nu eens geheel opnemen. Ieder, wie ons Liedboek ter harte gaat, kent de pastorale dichter W. Barnard, alias Guillaume van der Graft. Hij schreef dan in zijn 'Kerkbrief voor de dienst van 28 September 1969' het volgende.

„Het orgel komt in de bijbel niet voor. Wel heeft de statenvertaling bijvoorbeeld in psalm 150 en in Genesis 4:21 dat woord 'orgel' staan – maar dat is daar een letterlijke vertaling van het griekse 'organon', en dat betekent gewoon: werktuig, instrument.

Wat daar in Genesis en in het verhaal van Jubal en in psalm 150 staat, is eigenlijk de *pansfluit*, de *syrinx*, de rietfluit, maar het is toch anders.

Dat is jammer. Ik had graag gewild, dat het orgel echt in de bijbel voorkwam. Dan hadden we dat vandaag in de dienst gelezen. Want onze organist voltooit vandaag het vijf-en-twintigste jaar van zijn dienst!

Hartelijk groet ik je vandaag, Arnold Lubberhuizen, die daar boven – hooggeplaatst en nederig – met handen en voeten psalm 150 uitlegt: *alles wat adem heeft love de Heer!*

Het orgel komt in de bijbel niet voor. In de kerk wel. Het staat daar als een koor van luchtpijpen, zonder mensenlijven er omheen; alleen luchtpijpen – een en al bereidwilligheid om te zingen.

Het staat er – kun je ook zeggen – als een geweldige borstkas met niet een, maar tientallen luchtpijpen en bronchiën er in! Kon een mens maar zo zingen!

Maar een *gemeente* kan zo zingen: één lichaam, vele kelen. Het orgel staat er als een getuige uit een andere wereld dan die van de mensen; de wereld van de dingen, van de aarde zelf, van metaal en hout, tin, koper, ivoor. De dingen van de aarde zijn gewillig tot lof van de Schepper, mits een mens ze goed besteedt.

Een organist doet dat. Hij bespeelt het orgel, hij speelt met de geschapen dingen, en maakt ze tot dienaars, tot *liturgen*. De tonen gaan op

een rijtje staan, springen over elkaar heen, het is als een reidans. Het is de orde van de geschapen dingen, die zonder woorden toch lofzingen.

Het gaat in de kerk niet zo zeer om de gevoelige streling of prikkeling van de mensen; dat die in hun ziel of ergens omtrent hun middenrif de ontroering voelen knippen! Het gaat er veeleer om, dat alle dingen en alle mensen, elk in zijn orde, als schepselen tot eer van de Heer zich bewegen en spelen voor zijn aangezicht!

Daarom heeft de spraakmakende gemeente ook gelijk, die zegt: het orgel speelt. Jawel – het is de man, die speelt. Hij speelt op het orgel. Maar daardoor gaat 'het orgel spelen'.

Instrumenten, werktuigen, speeltuigen zijn nodig in de dienst. Wij kunnen niet volstaan met spreken – ook niet 'op een verhoogde toon'. Wij moeten spreken en zingen en spelen. De lucht moet trillen in de borst, de geest moet vaardig worden in het lichaam; de geest moet ook als een adem des levens waaien door dat 'organon', dat werktuig, dat gewillige, gehoorzame instrument. Door de dienst van de organist.

Helaas wordt die man op de orgelbank door veel predikanten te weinig geëerd. Het is niet zelden een stroeve verhouding tussen de man-van-het-woord en de man-van-de-muziek. Eerstgenoemde meent dan alles te zeggen te hebben – in meer dan een betekenis. Op een kattenbelletje, dat de koster vijf minuten voor de tijd naar boven brengt, staan dan de nummers van de psalmen en gezangen genoteerd – zonder nadere uitleg of inkleding. Van de weeromstuit worden de organisten dan wel eens rebels.

Ik mag wel zeggen dat hier, in Rozendaal, geen disharmonie bestaat tussen 'de man boven' en 'de man beneden'. Met een enkel gebaar, een oogwenk, verstaan wij elkaar. Dat berust op langdurige samenwerking en wekelijks voorafgaande bespreking van de dienst.

Maar ik zou me nog kunnen voorstellen, dat (bij alle vriendschap en collegialiteit) een organist er bezwaar tegen zou maken, telkens iets

nieuws te moeten doen. Want ik ben niet gemakkelijk! Ik kom met zangwijsjes aanzetten, zonder orgelpartij – daar moet dan maar iets bij verzonden worden. Ik vraag om respons van de gemeente, waarbij de organist voortdurend opletend mee moet leven. De kantorij zingt 'tegenstemmen' – waarbij de begeleiding zich maar moet aanpassen.

Gelukkig is Arnold Lubberhuizen niet alleen een aardige man – hij is ook een vaardige man. Vaardig en slagvaardig. Wanneer ik dan ook gelukwensen uitspreek, zijn het in de eerste plaats gelukwensen aan het adres van de zingende schare!

Ik wens ons toe, dat wij nog lang zullen zingen bij de muziek van het orgel, door onze dorpsgenoot en dienstgenoot bespeeld. En ik wens 'oom Arnold' toe: dat hij nog lang met handen en voeten psalm 92 zal mogen toepassen:

'Waarlijk, dit is rechtvaardig,
dat men de Heere prijst!
Dat men Hem eer bewijst,
zijn Naam is eerbiedwaardig!'

En ook:

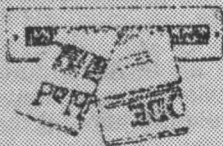
'Gezegend zal hij wezen,
die ons bij name riep,
die zelf de adem schiep
waarmee Hij wordt geprezen.
Laat alom musiceren
met stem en instrument,
maak wijd en zijd bekend
de grote naam des Heeren.'

Vandaag besluiten wij met een gedicht van Karel v. Lansdorp:

De eredienst

Een geest van eerbied, van ontzag,
een woord van ootmoed, van bevrijding en van dank,
een feestelijke zang,
een vreugdevolle schittering van orgelstemmen,
een heerlijk samenklinken:

een reidans van gedachten
en van zeggings
en van tonen –
eendrachtig lovend Hem.

Persschouw

O. Mooiweer, Enschede

'Wel waar, maar niet echt gebeurd'

Met deze terminologie is Ds. Nico ter Linden, predikant van de Hervormde Westerkerkgemeente te Amsterdam, enige tijd geleden op populaire wijze op de kerkelijke markt verschenen om de mensen ervan te overtuigen, dat de historiciteit van de heilsfeiten er niet toe doet. Na de 'behandeling' van Kerst en Pasen heeft hij nu ongeveer twee maanden geleden in het dagblad TROUW een poging ondernomen het Hemelvaartsfeit te ontmythologiseren. Hij schreef in dat verband nl.:

„Vader, op school zeggen ze dat Jezus op een wolk naar de hemel is gegaan. Maar dat is toch niet zo?” Negen jaar is hij. Geïnteresseerd in ruimtevaart en ook met geloof in de weer. Maar nu kan hij het een niet meer met het ander rijmen. En wat moet hij nu doen: doorgaan met denken en ophouden met geloven of doorgaan met geloven en ophouden met denken? Of valt het een met het ander te combineren? Misschien weet zijn vader of dat kan. Maar zijn vader stond met de mond vol tanden. „Afschuwelijk,” zei hij, toen hij me korte tijd later van het ongeluk vertelde. Want een ongeluk was het, dat had hij haarscherp gevoeld. „Ik wist niet hoe ik het hem moest uitleggen. Ik weet wel zo ongeveer hoe het zit, maar ik had er geen woorden voor. Net als met Frans: ik versta het wel maar ik spreek het niet.” Inderdaad: een kwestie van taal. De jongen wil weten wat voor soort verhalen dat zijn, die bijbelse verhalen, in wat voor taal ze geschreven zijn. Is er, behalve wetenschappelijke taal, de taal van de logica en van de techniek, ook nog zoiets als geloofstaal? Geschiedt op Cape Kennedy iets soortgelijks als eens op Cape Jerusalem geschiedde, of

is dat een hele andere geschiedenis?”

Tenslotte citeren we nog het volgende uit genoemd artikel in TROUW:

„Welnu, zo mogen wij ook Mattheüs en Lukas zien: als geistreiche Poëten, die getuigen van een waarheid die erom vraagt in beeldtaal vertolkt te worden. „Jezus kwam van God” geloofden ze, en om die waarheid te illustreren lieten zij engelen af en aan vliegen. Niet fotografeerbaar, zoals wij weten. Maar het gaat in het geloof toch om de dingen die men niet ziet? Alleen dichters kunnen het een beetje onder woorden brengen. Neem Mattheüs. Meteen al die stamboom met zijn vele verwijzingen naar messiaanse verhalen van het Oude Testament. Zo kan alleen een dichter rijmen! Genealogisch klopt er niets van, maar theologisch is het vakwerk. En de ster die de koningen de weg wijst, via Jeruzalem naar Bethlehem, ach, de route alleen al maakt voldoende duidelijk dat het geen astronomische ster is maar een theologische. Het zelfde licht had eeuwen tevoren de profeet Jesaja al geschouwd in visioenen zoals alleen dichtsterlijke geesten die zien: volken die opgaan naar de stralende opgang van het licht, goud en wierook met zich mee voerend. Mattheüs voert ze graag weer ten tonele en voegt er (dichterlijke vrijheid!) mirre aan toe. Doodskruid. Ontroerend bedacht. In Bethlehem knielen de koningen neer. Want Jezus, de zoon van David, mag dan Jezus van Nazareth zijn, hij moet natuurlijk wel in Bethlehem geboren worden. Maar eigenlijk komt hij ook niet uit Bethlehem. „Vom Himmel hoch da komm ich her” dichtte Luther. En naar die hoge hemel is hij ook teruggekeerd. Op een wolk. En wij verwachten hem in majesteit eens weder op de wolken. Nee, collega Vlaardingerbroek, ik heb het niet over H²O-damp. Lukas gebruikt het woord wolk hier niet in zijn letterlijke betekenis. Dat doen dichters wel vaker. Poëzie is het. Over de verhulling en over de openbaring Gods. Een kind van negen kan dat begrijpen. Voor dat kind heb ik dit stukje geschreven. En voor zijn vader.”

De geschiedkundige betrouwbaarheid van wat wij in Gods Woord lezen is via deze uitlegmethode verdampt. Het gaat er alleen nog om vast te stellen in welke taal al die bijbelse gegevens geschreven zijn. Ds. M.R. van den Berg te Utrecht heeft pas in een discussie terecht gewaarschuwd voor de opvattingen van Ds. Nico ter Linden. Volgens Ds. Van den Berg, aldus een ver-

slag in het Nederlands Dagblad, steekt in deze opvattingen de oeroude dwaling van de gnostiek weer de kop op, die de apostel Johannes zo fel bestreden heeft in zijn brieven. De gnostiek stelde al, dat de historiciteit van de heilsfeiten er niet toe doet. Het zou alleen van belang zijn de diepere zin van de bijbelverhalen te ontdekken. „Maar als de heilsfeiten niet echt gebeurd zijn, hebben we ook niets aan hun boodschap, dan kunnen ook onze vertellingen nog zo vroom en boeiend zijn, maar dan zijn we 'de beklaagenswaardigste van alle mensen' (I Kor. 15), want dan hangt onze verlossing in de lucht”, aldus ds. Van den Berg. Ik ben het daarmee volkomen eens en denk ook aan het tweede vers van I Kor. 15 waar Paulus de gemeente oproept het evangelie ZO vast te houden als hij het haar verkondigd heeft. Het woordje: ZO moeten we eigenlijk vertalen met: in de bewoordingen waarin. Het gaat maar niet om de manier waarop, maar duidelijk om de formulering waarin het evangelie tot ons komt. Daaraan mag niet getornd worden!

Oranje

In dit nummer van Opbouw is weer een kaartje bijgevoegd, om het u makkelijker te maken een nieuwe abonnee te werven of een lid van de persvereniging. Het blijft nodig om mensen attent te maken op de inhoud en de waarde van ons blad, we stellen het op prijs als u ons daarbij wilt helpen.

We zoeken mensen die graag mee willen denken met Opbouw!

Het bestuur

Gedupeerd

Op de I.I. jaarvergadering van 'Opbouw' nam iemand een exemplaar van 'De Reformatie' (j. 63 nr. 29) ongevraagd mee. De jaargang is nu incompleet, waardoor ik ben gedupeerd. Graag terugzenden aan E.R. Postma, Rietveldlaan 11, 5624 KK Eindhoven.

M.R. van den Berg, Utrecht

Boeken der leken (2)

Beelden zijn niet geschikt om de bijbelse boodschap over te dragen, meende men (in de calvinistische kringen). Toch was men niet helemaal consequent. Bij een dergelijke stellingname gaan natuurlijk ook illustraties in kinderbijbels al over de schreef. Er worden dan ook regelmatig discussies plaats over de vraag of de afbeeldingen op zondagschoolplaatjes al of niet de bijbeltekst die erop stond, moesten illustreren. Doorgaans werd die vraag negatief beantwoord. Maar bij kinderbijbels, en soms toch ook bij zondagschoolplaatjes, bleek het leven sterker dan de leer.

Veelzeggend maar beperkt

En dat is geen wonder. Want beelden zijn alleen in de letterlijke zin van het woord stom, in de zin zoals de bijbel over afgodsbeelden spreekt: ze hebben een mond maar spreken niet. Ze zijn stom in dezelfde zin als waarin ze ook blind zijn. Dat wil zeggen: ze kunnen je niet verlossen. Maar in alle andere opzichten is de stelling dat beelden stom zijn, niet te handhaven. Beelden, afbeeldingen, kunnen juist uitermate expressief en veelzeggend zijn. Ze kunnen je op een bijzondere manier aanspreken en je dingen vertellen, die je tot dan toe ontgaan waren.

Uiteraard hebben ze ook hun beperkingen. In hout, steen of verf legt een kunstenaar zijn interpretatie van een bijbelverhaal vast. Als die interpretatie ernaast zit, kan dat verstrekkende gevolgen hebben. Een preek die ernaast zit, wordt als regel gauw genoeg weer vergeten. Die hoort men slechts één keer. Maar een beeld is blijvend. Het komt telkens weer naar je toe. En zo hamert het de interpretatie van de kunstenaar er bij de mensen in. Wat heeft de Christus-figuur van Thorvaldsen, waar Kierkegaard zich zo tegen heeft afgezet, niet aan tallozen een verwekelijkt, verburgerlijkt beeld van Christus opgedrongen. De sentimentele romantiek en mystiek van de Pre-Raphaëlieten betekenden een geduchte barrière voor het verstaan van het evangelie. En de brandschilderde ramen uit het einde van de vorige en het begin van deze eeuw zouden met hun zoetig-brave beelden iemand zelfs helemaal afkerig van het christendom kunnen maken.

Beeldende kunst heeft de neiging de verbeeldingskracht van degene die ernaar kijkt, aan banden te leggen en te fixeren. Wie getroffen wordt door de visie van een beeldende kunstenaar op een bijbelver-

haal, loopt de kans dat verhaal nu altijd door diens bril te blijven lezen. Vaak is het heel moeilijk daar weer van los te komen.

Omvorming

Daar bestaan frappante voorbeelden van. Ik denk b.v. aan het feit dat massa's mensen ervan overtuigd zijn, dat de wijzen uit het Oosten koningen waren, met z'n drieën waren en in de nacht van de geboorte Christus hulde gebracht hebben in de stal. Die voorstelling is er door de kerkelijke kunst zo ingehamerd, dat ze nooit meer geheel te corrigeren is.

Toch is die correctie wel nodig, want de voorstelling klopt niet. De wijzen arriveren helemaal niet in de nacht van de geboorte in Bethlehem, maar omstreeks een jaar later. Jozef, Maria en Jezus bivakkeerden toen allang niet meer in de stal, maar woonden in een gewoon huis dat ze betrokken hadden toen de drukte van de volkstelling voorbij was. Nauwkeurige lezing van Matth. 2 maakt dat duidelijk. Maar de talloze afbeeldingen van dit tafereel hebben de mensen zo vertrouwd gemaakt met de voorstelling van drie koningen in een stal, dat de tekst van Mattheüs nauwelijks nog tot hen kan doordringen.

Hoe komt het nu dat we in deze afbeeldingen altijd met koningen geconfronteerd worden? In het verhaal van Mattheüs is immers sprake van wijzen, magiërs, d.w.z. heidense priesters die op basis van astrologie de toekomst voorspelden en mensen adviezen gaven. In de middeleeuwse kerkelijke kunst zijn deze magiërs omgevormd tot koningen.

Dat hangt samen met de dominerende rol die de symboliek speelde in de middeleeuwse kerkelijke kunst. En bij symboliek gaat het om meer dan om een exacte weergave van het verhaal. Een symbolische voorstelling wil meer zijn dan een nauwkeurige illustratie. Een illustratie heeft als enig doel het aanschouwelijk weergeven van een verhaal. Een illustratie vertelt gewoon. Maar symboliek heeft een boodschap en wil die boodschap doorgeven.

Om die boodschap over te dragen kan ze gebruik maken van elementen die in het verhaal zelf niet voorkomen en die daarom in een illustratie misplaatst zouden zijn, maar die, omdat ze aan andere bijbelplaatsen zijn ontleend, wel de boodschap kunnen dienen. In de symboliek gaat het dus niet om een natuurgetrouwe weergave maar om de verkondiging.

Triomfkruis

Voordat we de draad weer oppakken bij de drie koningen, wil ik het bovenstaande eerst verduidelijken aan de hand van enkele andere voorbeelden.

Bij oude romaanse crucifixen is het lichaam van Christus afgebeeld in een zeer onnatuurlijke houding, nl. niet hangend, doorzakkend en krimpig van de pijn, maar als het ware staande, met naar links en rechts horizontaal uitgestrekte armen. Natuurlijk wisten de romaanse kunstenaars best dat iemand niet op een dergelijke manier aan een kruis kan hangen en dat een dergelijke houding in de realiteit absoluut onmogelijk is. Maar het ging hun dan ook niet om een zo getrouw mogelijke weergave van wat er op Golgotha met het blote oog te zien was. Ze wilden iets laten zien van de betekenis van wat daar gebeurde. Door zijn dood heeft Christus de satan die de macht over de dood had, onttroond (Hebr. 2:14). Met andere woorden: het kruis was niet alleen een folterwerktuig, maar ook het middel waarmee Christus de overwinning op de satan bevocht. En dat willen de romaanse kunstenaars weergeven. Ze zien het lijden van Christus niet geïsoleerd van zijn koningschap, als iets dat op zichzelf staat, maar als een onderdeel van Christus' overwinning.

Daarom beelden ze Hem af in een houding die in werkelijkheid onmogelijk was: rechtopstaand, ongebroken, meester van de omstandigheden. Pijn en dood domineren Hem niet, maar het omgekeerde is het geval. Christus draagt bij deze kunstenaars dan ook geen geprononceerde doornenkroon, maar vaak al de kroon des hemels. Zijn lijden, dood en opstanding worden in samenhang gezien en in feite in één beeld samengebracht. Het is dan ook niet voor niets dat dergelijke romaanse crucifixen 'triomfkruisen' genoemd worden. De symbolische boodschap van die crucifixen is: de satan is onttroond.

Concentratie op het lijden

Nadat de verzoeningsleer van Anselmus ingang gevonden had, komt daar verandering in. In die periode van de Gothiek verschuift de aandacht van de overwinning naar het lijden zelf. Het lijden wordt als het ware verzelfstandigd. En dat krijgt zijn weerslag in de weergave van de Christus-figuur. Men begint met andere ogen naar Hem te kijken. Zijn lichaam aan het kruis begint door te zakken en zelfs te kronkelen. De doornenkroon die in de romaanse periode helemaal ontbrak of slechts summier werd aangeduid, wordt steeds groter en opvallender. De wonden van Christus worden sterk geaccentueerd.

Er beginnen ook allerlei devoties op te komen, die zich concentreren op het lijden, de vijf wonden van Christus en het heilig hart. Dat leidt tot het ontstaan van de zgn. devotiebeelden, zoals Ecce Homo, de Man van Smarten, Christus op de koude steen, Piëta. Devotiebeelden zou je kunnen omschrijven als verzelfstandigingen van details uit de lijdens-taferelen.

Een Piëta b.v. is een voorstelling van Maria met de gestorven Jezus op haar schoot. Oorspronkelijk maakte die voorstelling deel uit van een groter geheel, de bewening van Christus, een afbeelding waarop niet alleen Maria en Jezus maar ook discipelen en andere vrouwen en het kruis te zien waren. In de Piëta wordt als het ware op Maria en Jezus ingezoomd en wordt dat detail tot een zelfstandig beeld gemaakt, bestemd voor de bijzondere devotie van de gelovigen.

Ecce Homo (Zie de mens) is de naam voor een beeld van Christus met een purperrode koningsmantel, een doornenkroon en een rietstaf. Christus op de koude steen is een afbeelding die Hem voorstelt met gebonden handen zittend op een paar opgestapelde rotsblokken, vlak voor het moment van de kruisiging. In sommige kerken (b.v. in de St. Blasiuskapel in Brugge) is deze op rotsblokken zittende Christus-figuur omhangen met een purperrode mantel en voorzien van een rietstaf. Omdat men de oorspronkelijke betekenis van deze afbeelding niet meer kende, heeft men er op deze wijze een Ecce Homo van gemaakt.

Voorbeelden van symboliek

Deze ontwikkeling in de beeldende kunst was dus een gevolg van het feit dat in de theologie het lijden van Christus centraal kwam te staan. Er werden dan ook geen triomfkruisen meer gemaakt, maar alleen crucifixen die het lijden benadrukken. Dat betekent niet dat alle symboliek verdwijnt. Op schilderijen uit deze tijd zien we soms dat een straal bloed uit Christus' zijde opgevangen wordt in een kelk. Dan hebben we te maken met een symbolische verwijzing naar de eucharistie. Hoewel het evangelie van Johannes daar geen uitsluitel over geeft, werd de wond in Christus' zijde na de aanvaarding van Anselmus' verzoeningsleer in zijn rechterzijde gelocaliseerd. Ook dat had symbolische betekenis en verwees naar Ezech. 47, waar we lezen dat het levenbrengende water uit de rechterzijde van de tempel vloeit. Wanneer we daarbij bedenken dat Christus zelf zijn lichaam als tempel aanduidt (Joh. 2:21), is de symboliek overduidelijk. Om tenslotte nog een veel voorkomende symbolische voorstelling te noemen: op afbeeldingen van de kruisiging op Golgotha, en soms ook

bij voorstellingen van Christus op de koude steen, ziet men vaak een doodskop. Natuurlijk heeft dat alles te maken met de betekenis van het woord Golgotha: hoofdschedelplaats. Maar daarmee is nog niet alles gezegd. Er bestaat een oude legende, een apocrief verhaal van joodse origine, waarin verteld wordt dat Adam is begraven op Golgotha. De schedel op deze afbeeldingen verwijst naar Adam, de eerste mens. De symboliek kan nu duidelijk zijn. Christus, de laatste Adam, maakt door zijn lijden goed wat de eerste Adam verwoestte en waardoor hij de dood ontketende.

Alle symboliek is dus niet verdwenen. Maar er is wel een stap gezet naar het illustratieve en het accent komt te liggen op het menselijke. Dat is een ontwikkeling die in de kunst van de Renaissance en de Barok nog verder wordt doorgetrokken.

In onze tijd valt hier en daar weer een teruggrijpen op romaanse motieven te constateren. Moderne crucifixen kunnen weer het karakter van triomfkruisen dragen. Ernst Suberg, een moderne beeldhouwer/schilder/architect, heeft daar indrukwekkende voorbeelden van gemaakt, die in diverse kerken in Sauerland te bewonderen zijn (o.a. in Bredelar en Elleringhausen). Toch vraag ik me af in hoeverre twintigste-eeuwse kerkgangers die symboliek nog aanvoelen. De middeleeuwse mens was vertrouwd met de symbolische betekenis van wat hij in de kerk zag. De mens van de twintigste eeuw is zijn antenne daarvoor kwijtgeraakt of moet het doen met een antenne die door de golf van secularisatie zwaar beschadigd is.

Madonna met Kind

Bij symboliek is een natuurgetrouwe weergave niet het belangrijkste, zagen we. Dat valt ook te constateren bij de oudste voorstellingen van het thema: Madonna het Kind. Die vallen op door een starre onnatuurlijkheid. Maria zit verstart, houterig, met hoekige vormen, op een troon. In een al even starre kramphouding zit het Christus-kind op haar schoot of op haar arm, zonder ook maar enigszins tegen haar aan te leunen. Het Kind is trouwens helemaal geen kind. Alleen zijn afmetingen zijn die van een kind. Zijn houding, gebaren en gelaatstreken zijn die van een volwassene. En alle expressie van menselijke gevoeligheid ontbreekt. Was de beeldhouwer niet in staat een natuurlijker beeld te maken? Wie zich dat afvraagt, heeft geen oog voor de beeldhouwer wil zeggen. Hij had niet de bedoeling een idyllische afbeelding te maken van een moeder met haar kind. Het Kind dat hij afbeeldde, is de Heerser der wereld. Hij zit op zijn troon. En die troon is Maria.

De officiële naam van dit type Madonna met Kind is: Sedes Sapientiae (Zetel der Wijsheid) of Troon van Salomo. Bij die Wijsheid moet u denken aan Spr. 8, waar de Wijsheid zegt: nog vóór de schepping was ik bij God; toen was ik een troetelkind bij Hem.

Dit beeld is dus geen illustratie van een menselijke relatie, maar een symbool. Later in de tijd van de Gothiek verandert ook van deze voorstelling het karakter. De vormen en houdingen worden natuurlijker en het Kind wordt meer en meer kind. Het wordt zichtbaar dat het om een moeder en haar kind gaat en dat er een nauwe band tussen hen bestaat. De afbeelding van de Madonna met Kind boet in aan symboliek en wordt meer en meer illustratie. Geleidelijk aan verdwijnt ook de voorstelling van de zittende Maria als troon van haar Zoon om plaats te maken voor een staande Maria.

Na de Gothiek heeft deze ontwikkeling zich doorgezet in de kunst van de Renaissance en de Barok. We krijgen steeds minder het gevoel dat we met kerkelijke kunst te maken hebben. Het in de latere schilderkunst zo geliefde algemene thema van moeder met kind is al duidelijk herkenbaar. In het Catherijne-Convent in Utrecht hangt een schilderij van Cornelis van Cleve (1520-1554), waarin de overgang naar het seculiere moeder-met-kind-motief al voltrokken is.

De symboliek moet steeds meer plaatsmaken voor een door en door menselijk verhaal. En de behoefte aan symboliek wordt in toenemende mate gestild door allegorische voorstellingen die vooral ontleend worden aan de Griekse mythologie. Vooral de Barok zwijmt daarin.

Koning der koningen

Het is langzamerhand hoog tijd terug te keren naar de vraag waarom een onbepaald aantal magiërs uit het evangelie in de kerkelijke kunst werd omgevormd tot drie koningen. Dat vindt zijn oorsprong in de sterke aandacht die men had voor Christus' koningschap. We hebben al gezien dat in de romaanse kunst het karakter van de crucifixen daardoor bepaald werd en ook de voorstelling van de Sedes Sapientiae. Ook in de weergave van het verhaal over de wijzen uit het Oosten werkt dat door. Het Kind van Maria is de Koning der koningen en de Heer der heren. Volgens Ps. 68 en Ps. 72 zouden koningen komen om geschenken aan te bieden en schatting te offeren aan de (messiaanse) koning van Israël. Drie koningen worden daar met name genoemd: die van Tarsis, Scheba en Seba. Deze bijbelplaatsen bracht men in verband met het verhaal van Matth. 2. Men zag in dit verhaal de vervulling van deze psalmen. En zo

werden de wijzen tot drie koningen. Omdat Seba van oudsher in verband gebracht werd met Ethiopië, wordt de jongste van de drie koningen gewoonlijk afgebeeld als een neger. Hij vertegenwoordigt Afrika. De oudste van de drie (een grijsaard) vertegenwoordigt Europa (Tarsis). En de middelste in leeftijd wordt gewoonlijk met een tulband op het hoofd afgebeeld. Hij vertegenwoordigt Azië (Scheba). Samen vertegenwoordigen ze dus de drie toen bekende continenten. Er wordt dus bewust afgeweken van het evangelieverhaal waarin alle wijzen uit het Oosten komen, want het is niet om een letterlijke illustratie van het verhaal te doen, maar om het doorgeven van de boodschap die men erin hoorde: Christus ontvangt als Koning de hulde van alle continenten, van de hele toen bekende wereld.

Van boodschap naar anekdote

Later, wanneer de symbolische betekenis op de achtergrond raakt en de voorstellingen steeds meer een illustratief karakter krijgen, blijft men vasthouden aan de inmiddels ingeburgerde gedachte, dat er drie koningen naar Bethlehem kwamen. Maar als illustratie klopt de voorstelling dan niet meer. En het gevolg is dat de afbeelding dan juist een belemmering gaat vormen om het verhaal goed te lezen. Het zou best eens kunnen zijn, dat het verzet tegen de 'boeken der leken' mede hierdoor is aangewakkerd. Zwingli en Calvijn leefden in een tijd waarin de symbolische betekenis van de kunst begon te vervagen en de boodschap meer en meer verdween achter een menselijk verhaal. Wat als symbolische voorstelling inzicht kon geven, verduisterde als illustratie dat inzicht. Dat is een sterk argument om de 'boeken der leken' uit de kerken te weren. In onze tijd is het oorspronkelijk symbolische karakter van de drie koningen helemaal verdwenen. Soms heeft zelfs het illustratieve karakter plaats moeten maken voor het anekdotische. Dat blijkt heel sterk uit een gedicht van J.H. Leopold:

En buiten in de bittere kou
en de stille kerstnacht laat
de heiligen driekoningen kwamen van ver
door de diepe sneeuw gewaad.

De heilige driekoningen hoesten en doen
een rood zijn bij hun oren,
een druppel hangt er aan hun neus
en hun baard is wit bevroren.

Hier is zelfs het bijbelverhaal niet belangrijk meer, laat staan de bijbelse boodschap. Wat bleef is niet meer dan een alleraardigste, smeulige anekdote.

Os, ezel, ruïne

Tenslotte wijs ik nog op enkele sym-

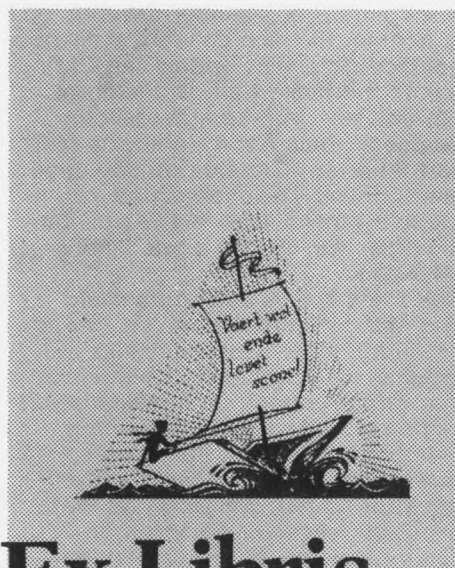
bolische elementen in voorstellingen van de geboorte van Jezus.

In afbeeldingen van het Kind Jezus in de stal komen we steevast een os en een ezel tegen. Die staan daar niet om in het tafereel wat couleur locale aan te brengen, want daarin waren de middeleeuwse beeldende kunstenaars niet geïnteresseerd. De os en de ezel symboliseren het ongeloof van het volk Israël naar analogie van Jes. 1:3. Daar staat: een rund kent zijn eigenaar en een ezel de krib van zijn meester, maar Israël heeft geen begrip, mijn volk geen inzicht. Die boodschap wilde men overdragen door een os en een ezel af te beelden. De Zoon van God werd door Gods eigen volk miskend. Christus kwam tot het zijne, maar de zijnen hebben Hem niet aangenomen. Later, wanneer de symbolische betekenis van de os en de ezel niet meer begrepen wordt, krijgen ze het karakter van een vaak sentimenteel ornament.

In andere voorstellingen van de geboorte in de stal ligt Jezus soms op een soort altaar in plaats van in een voerbak voor het vee. Daarmee wordt dan gesymboliseerd dat het leven van Jezus in het teken van het offer zal staan. Bovendien ligt er een verwijzing in naar de roomse leerstelling, dat Hij nog dagelijks in de eucharistie op het altaar geofferd wordt.

Tegen het einde van de middeleeuwen wordt de stal van de geboorte vaak gesitueerd in een ruïne-achtige bouwval, die de ruïne van Davids paleis voorstelt. Natuurlijk wist men best dat Davids paleis niet in Bethlehem maar in Jeruzalem gestaan had. Ook hierbij is het dus niet te doen om een natuurgetrouwe weergave maar om het doorgeven van een boodschap. We hebben hier te maken met een verwijzing naar Amos 9:11, waar de HERE zegt: te dien dage zal ik de vervallen hut van David weer oprichten. De bouwval symboliseert dus het vervallen koningshuis van David. Het herstel ervan begint met de geboorte van Christus.

De symboliek in de middeleeuwse kerkelijke kunst staat dus in dienst van de verkondiging van het evangelie en is in feite zelf verkondiging. Bijbelse en kerkelijke leer lopen daarbij in elkaar over en zijn in de voorstellingen soms onlosmakelijk met elkaar verweven. Ook dat is een factor die heeft bijgedragen tot de afwijzing van beelden als 'boeken der leken'. Typisch roomse leerstellingen en legenden (denk b.v. aan de doek van Veronica) konden via beelden bij de mensen binnenkomen. Dat men dat wilde voorkomen lag voor de hand. Dat men daarbij te ver doorsloeg en elk gebruik van kerkelijke kunst, ook het illustratieve, afwees, valt tegen de toenmalige achtergrond gezien wel te begrijpen, maar blijft te betreuren.

Ex Libris

T. Hoekstra, Zwolle

Nieuwe boeken

DE ZWAARDVIS

Zo heet het nieuwste boekenweekgeschenk. Het is geschreven door Hugo Claus en boekenliefhebbers hebben het natuurlijk al lang in huis. Wat vindt u ervan? Hugo Claus is een schrijver van niveau en van hem is geen ondermaats werk te verwachten. Wie 'Het verdriet van België' gelezen heeft, zal sommige trekjes herkennen in 'De Zwaardvis'. Zelf heb ik het meeste op met 'De Metsiers' en ook daaraan doet dit nieuwe boekje mij denken. Vanuit de kring van christelijke boekhandelaren zijn weer bezwaren gekomen tegen dit boekenweekgeschenk en ik kan daarin komen. Een paar dagen geleden schreef T. van Deel in Trouw dat het bij literatuur vrijwel uitsluitend om de stijl gaat: „Iemand kan nog zulke belangrijke of mooie dingen beweren, voor literatuur geldt alleen de manier waarop.” Je kunt daar natuurlijk wel iets tegenover zetten: Als een boek vanuit ethische hoek gezien slecht is, kan de meest sublieme stijl daar niets aan veranderen, het is gewoon een slecht boek. Hugo Claus beheerst de schrijfkunst uitmuntend, maar hij heeft mij weinig geleerd waarvoor ik dankbaar ben.

GOED GEBUNDELD

In de Bruna boekhandels is tijdens de boekenweek sinds enkele jaren een bundel verhalen te koop die voor het eerst in het vorige jaar zijn verschenen. Wie wil weten wat moderne schrijvers tegenwoordig produceren, vindt hier een heel goed middel. Er staan heel knappe verhalen in dit boek, er zijn er ook die ik nooit gekozen zou hebben. Maar voor tien gulden hebt u wel iets dat de aankoop waard is.

DE LARIEKOEKOEK

is ook bij Bruna te koop. Het zijn

'vrolieke nonsensgedichten' van 'bekende Nederlanders'. Namen? Willem Duys, Erwin Kroll, Jan Pelleboer, Onno Ruding, Kees Schilperoord, Neelie Smit-Kroes, Gerrit Knetemann, Dick Dolman en nog vele, vele anderen. Allemaal bekende Nederlanders. Goed, ik weet niet wie Martin Gaus is, ik heb nog nooit van Martin Brozius gehoord, maar dat ligt natuurlijk aan mij. Van elk verkocht exemplaar van dit boekje is f 1,50 bestemd voor het fonds van Jantje Beton. U moet voor dit boekje zelf wel f 9,90 betalen. Daarvoor krijgt u dan b.v. het volgende fraais van G. Knetemann te lezen:

De Wedstrijd

Met de start gaat het niet hard,
we gaan niet zo snel, maar we kunnen dat wel.

Met de fiets is altijd wel iets,
met een trapper wil je altijd maar rapper.

Door de keiharde wind,
rijden de renners in een lint.

Pas op, daar vallen renners op de weg.
Een geluk dat ik er ook niet bij leg.

Het wiel is rond, en ik heb pijn in mijn kont.

In de finale zijn de prijzen te halen,
want in de sprint wordt beslist wie er wint.

U kunt natuurlijk ook die f 9,90
helemaal aan Jantje Beton geven!

GEROMMEL VAN BÜCH TOT BOMMEL

Hans Werkman heeft weer eens een aantal van zijn publikaties verzameld in een bundel. Sommige kwamen me bekend voor en ja hoor, zeven zijn eerder verschenen in het Nederlands Dagblad dat vriendelijke mensen mij af en toe bezorgen. Maar er staan ook artikelen in de bundel die afkomstig zijn uit bladen die de meeste lezers van Opbouw nog minder vaak onder ogen krijgen dan ik het ND. En wat Hans Werkman schrijft, is vrijwel altijd de moeite van het lezen waard. Maar ja, kritiek kun je natuurlijk ook altijd hebben. Zo vind ik het eigenlijk te veel eer voor Boudewijn Büch dat zijn naam zelfs in de titel voorkomt. De bundel in zijn geheel is wat onevenwichtig, het is echt een verzameling van allerlei publikaties die met literatuur te maken hebben, maar veel verband is er niet in te bespeuren. Wie evenwel het Nederlands Dagblad niet leest, Woordwerk niet kent en nooit in bladen als Maatstaf en Het Oog in 't Zeil kijkt, kan in deze bundel interessante artikelen vinden. Vooropgesteld natuurlijk een zekere belangstelling voor letterkundige zaken. Maar alleen al het artikel over De Jacobsladder door Maarten 't Hart maakt de aanschaffing waard. Eén opmerking moet ik nog even kwijt. Werkman schrijft (blz. 87) dat christelijke literatuur eigenlijk alleen aandacht krijgt in het Reformato-

risch Dagblad, het Centraal Weekblad, het Nederlands Dagblad en Woordwerk. Jammer dat hij Opbouw niet noemt. En we hebben nog wel reclame voor Woordwerk gemaakt! Niet leuk, hoor.

EERSTE DRUK '88

Een overzicht en bespreking van Nederlands en Vlaams literair proza dat voor het eerst in het jaar 1988 verscheen. Van harte aanbevolen. Heel vlug kunt u zo kennis maken met een aantal belangrijke moderne literaire werken. Erg geschikt voor scholieren in de hoogste klassen HAVO en VWO, voor leraren, ouders en voor iedereen die wat op de hoogte wil zijn. Er worden ruim 50

boeken in besproken en bovendien wordt kort, maar duidelijk enige informatie verstrekt. Ook over 1987 en 1986 is zo'n boek verschenen. Vooral de bovengenoemde scholieren kunnen er profijt van hebben. Als het niet in de schoolbibliotheek staat, zou ik het maar aanschaffen! Wees er wel op bedacht dat hier alleen summere informatie te vinden is. Een echte boekbespreking zul je later zelf moeten maken. En daarbij hoort ook een moreel onderdeel. De schrijvers van 'Eerste druk '88', Bert Peene en Jan Heerze, hebben daar geen aandacht aan besteed.

Uitgever: Walva boek Laren (Gld.)
Prijz f 17,50

Margreeth Maljers-Kroes, Alkmaar

Tussen kerk en keuken

Onze jongste zoon, Reinier, scheelt in leeftijd vrij veel met zijn oudere broers en zusje. Hij is wat je noemt een 'nakomertje', hoewel ik dat een snertwoord vind en liever de omschrijving zou gebruiken, die ik las in een interview met een vrouw, die ook haar laatste kind kreeg, nadat de oudsten de tien jaar waren gepasseerd. Ze zei: „Niks nakomertje... Hij is een grandioze toegift”. Dat leeftijdsverschil heeft tot gevolg dat wij in de opvoeding stevige assistentie hebben. Eerlijk gezegd vinden zij de manier waarop wij hem aanpakken soms maar niets. Laatst had hij nogal een troep in de kamer gemaakt, toen een van de grote jongens binnenkwam, over een autootje struikelde en wat bars zei: „Reinier... ruim je rommel op! Je speelt er niet eens mee”. „Nee”, zei Reinier narrig, „dat doe ik niet”. Ik suste: „Laat hem maar, dat komt straks wel”. Hoofdschuddend en wat meewarig keek zijn grote broer mij aan. „Tjonge... daar komt niets van terecht. Wat verwennen jullie hem zeg”. Toevallig was ik net op zijn kamer geweest en ik was van die aanblik nu niet bepaald uit mijn bol gegaan, dus ik zei: „Dat wil ik wel geloven, want bij jou is het ook al niet gelukt. Het is een stal op je kamer”. Hij grijnsde breed en vertrok naar het gewraakte vertrek. „Ruim je je troep wel op!”, riep ik hem met voldoening na. De vriendjes van Reinier vinden die grote broers en zus machtig interessant en nodigen zichzelf regelmatig uit voor een etentje tussen de middag. Een tijdje geleden ging Janneke, onze dochter, Reinier uit school halen en kwam, behalve met haar broertje, thuis met Robertino, een vriendje dat zich niet mag verheugen in de onverdeelde sympathie

van de rest van de familie. Ik haalde mijn wenkbrauwen op en schokschouderend zei ze, nadat de jongetjes buiten gehoorafstand waren: „Ach... hij wilde zo graag en z'n moeder stond, toen hij vroeg of hij bij Reinier mocht spelen, erbij met een gezicht of ze ook bij ons wilde spelen. Da's moeilijk weigeren hoor.” Daar kon ik helemaal inkomen, want ik ken die moeder ook. Robertino ging op verkenning uit in huis en bleef op een gegeven moment staan bij een foto van mijn vader. „Wie is dat?”, zei hij, licht slissend doordat twee voortanden in zijn bovengebit ontbraken. Hij was duidelijk aan het wisselen. „Da's mijn opa”, zei Reinier en pakte een paar vellen tekenpapier en viltstiften. Robertino ging ook aan tafel zitten en vroeg verder: „Waar woont die opa?”. „Bij de Here God”. Reinier zette met groen vastberaden de eerste lijnen op papier. „Die is dus dood”, stelde Robertino vast. „Nee... die leeft. Bij de Here God in de hemel”, wist Reinier. „En hoe is hij daar gekomen. Heeft hij dan soms vleugels?”, ging het vriendje verder. „Nee. Hij is toch geen engel”, zei Reinier. Hij keek Robertino aan met een licht medelijdende blik. Die begon ook te tekenen en zei na een poosje: „Onze poes is ook dood”. „Die is dan ook bij de Here God”, troostte Reinier. „Dat kan niet hoor”, reageerde het jongetje ongelovig. Reinier legde zijn groene viltstift weg en pakte een knalgele. Toen zei hij streng en nadrukkelijk: „Rob... De Here God hoort alles... Hij hoort ons nu ook... En Hij geeft mij gelijk!”

W. Smouter, Rijswijk

Van quantum tot quark

Op 20 april j.l. begon een TELEAC-televisieserie onder de titel 'Van Quantum tot Quark'. De serie biedt een populaire inleiding op belangrijke thema's in de natuurkunde vandaag. Ieder die maar een beetje geïnteresseerd is in de wereld van het allerkleinste, in de opbouw van materie, zou ik aanraden om naar deze serie te kijken. Terwijl ik dit schrijf heb ik natuurlijk nog niet meer dan een inleidende les gezien. Maar het onderwerp is geweldig interessant en... het biedt juist voor christenen veel stof tot nadenken. Van dat nadenken bied ik u hierbij een klein stukje, maar ik weet zeker dat er nog genoeg overblijft.

Misschien hebt u op school al geleerd dat het woord 'aatom' eigenlijk 'ondeelbaar deeltje' betekent, maar dat dat niet klopt. Daar werd op school om geglimlacht: een aatom bleek te bestaan uit nog kleinere deeltjes. Een kern van protonen en neutronen, met schillen van elektronen er om heen. Ja, maar wie dacht dat het daarmee uit was, die vergist zich. In mijn schooltijd las ik de boeken van Asimov, die al over nog kleinere deeltjes spraken. Dat aantal sub-atomaire gedeeltes blijkt groter en groter te zijn. De tv-serie lijkt te gaan tot en met het bestaan van quarks, waaruit bijvoorbeeld protonen opgebouwd zijn. Maar zelfs dat is het einde niet. Er zal ook wel iets gezegd worden over de (heterotische) snarentheorie: de materie zou bestaan uit de trilling van oneindig dunne snaren, die zich kunnen verbinden en delen.

Keuze van het hart

Kortom: het is een wondere wereld om ons heen. En hoe kijk je nu aan tegen zulke ontdekkingen of theorieën? Ik weet dat nieuwe ontdekkingen soms beschouwd worden als een inbreuk op Gods terrein: nog een stukje onttrokken aan de sfeer van het 'wonder', dat is aan de sfeer van God. Maar zo ligt dat natuurlijk niet. God is niet in de gaten die de wetenschap overlaat. Dan zou zijn terrein inderdaad steeds kleiner worden. Nee, Hij is juist in en vooral boven dat alles.

Hoe we tegen deze resultaten van de wetenschap aankijken, dat is vooral een kwestie van de *keuze van het hart*. Ik herinner me, dat mijn vader me ooit vertelde hoe diep verwonderd hij was geweest toen hij het periodiek systeem van de elementen leerde kennen: heel de werkelijkheid om ons heen, alle

materie, bestaat uit variaties op één thema: telkens een proton en een elektron méér en zo bouwde God een zeer geordend geheel van materie. Van makkelijk te verdringen tot zeer edel, in een ordelijke reeks. Wel, nu is dit inmiddels voor iedere middelbare scholier gesneden koek. Geen mens verwondert zich er meer over. Dat doen we nog wel als we lezen over die nog kleinere wereld, die ons verbeeldingsvermogen tart. Waarin kracht en materie, golfbeweging en deeltje, óók variaties op één thema blijken te zijn. Ik kan het in elk geval niet helpen dat ik dan denk: O God, hoe diep verwonderd ga ik uw volmaakte wijsheid na.

Natuurwetten

Het zou jammer zijn als we deze verwondering missen. We zouden het niet moeten nemen dat woorden als natuur en natuurwetten gereserveerd worden voor de wereld zonder God. Misschien helpt het als we onder ogen zien, dat een natuurwet iets anders is dan een verkeerswet. Een verkeerswet is door mensen afgekondigd en mensen moeten zich eraan houden. Maar een natuurwet wordt niet afgekondigd door mensen, maar gevonden. Newton constateerde de wet van de zwaartekracht en formuleerde hem. Wie die wet uitgevaardigd heeft, vermeldt het verhaal niet. Kennen onze scholieren en studenten ook die belangrijke *Bijbeltekst over de natuurwetten*? Ik denk aan Psalm 148: 6, waar van zon, maan en sterren gezegd wordt: „Hij zette ze vast voor immer en altoos, Hij stelde hun een inzet, die geen hunner overtreedt”. Dat mochten we wel voor in het natuurkundeboek schrijven. Want hier lees je wat geen studieboek je kan vertellen: wie voerde de wet van Archimedes in, wie maakte de wet die Newton vond en wie legde iets wonderlijks als het onzekerheidsprincipe van Heisenberg in de wereld?

Tegenstrijdige feiten?

Wat ik tot heden schreef, geldt eigenlijk net zo goed voor een natuurkundeboek uit de brugklas als voor de serie 'Van quantum tot quark'. In genoemde serie komt het geloof echter ook nog op een andere manier ter sprake. En wel bij gelegenheid van een fundamenteel probleem in de natuurkunde. Er zijn twee deelttheorieën die een deel van de werkelijkheid aardig beschrijven. De algemene relativiteitstheorie

beschrijft processen op grotere schaal, en de quantummechanica doet hetzelfde voor de deeltjes die veel kleiner zijn dan een aatom. Probleem is echter, dat die twee theorieën niet tegelijk juist kunnen zijn. Eigenlijk sluiten ze elkaar uit. Wie dit te ingewikkeld vindt lijken, kan denken aan het bekende voorbeeld van *licht*. Wat is licht eigenlijk? Is het een bundel *lichtdeeltjes* of zijn het *lichtgolven*? Twee golven kunnen elkaar versterken, maar ook uitdoven. Twee deeltjes zullen elkaar altijd versterken. Het 'onmogelijke' is nu, dat licht zich soms gedraagt als een golfpatroon (interferentie) en soms als een serie deeltjes (gekromd door de zwaartekracht). En wat van licht geldt, geldt van alle deeltjes: ze zijn tegelijk golf en deeltje. Hoe kan dat? Dr. A. Pais, een belangrijke medewerker aan de tv-serie, vertelde over het feit, dat een hoofdonderwerp in de natuurkunde van deze decennia is om te zoeken naar een unificatietheorie: dat we proberen te begrijpen hoe deze tegenstrijdige feiten allebei eigenlijk waar kunnen zijn. Hij noemt het een geloof: „Ik persoonlijk ben van de overtuiging dat een fysica zonder geloof er eenvoudig niet komt. Ik geloof dat fysici in zeker opzicht religieuze mensen zijn. Want zij geloven dat er wetten zijn in de natuur, die men door hard werken kan vinden. Nou, er is geen mens die bewijzen kan dat de natuur aan wetten voldoet. Dat is een geloof”.

Het heelal

Nu lijkt dit misschien wel een erg vaag geloof. En geloof bij-wijze-van-spreken. Maar veel duidelijker wordt dit in het boek van Stephan Hawking: *Het heelal, verleden en toekomst van ruimte en tijd*. Vorig jaar was dit het meest verkochte boek in de non-fiction. Hawking biedt een heel intens geschreven overzicht over de moderne inzichten in de structuur van het heelal. Dit overzicht bestrijkt de wereld van quantum en quark, maar ook de gigantische structuur van een uitdijend heelal. Waar komt het vandaan en waar gaat het heen? Al is het geen lichte kost, toch kan ik goed begrijpen dat dit boek een bestseller werd. Er wordt een populair overzicht van de stand van zaken in wetenschappelijk opzicht geboden. Maar Hawking toont ook, hoe op ieder niveau steeds de geloofsvraag om de hoek komt. Natuurlijk als we vragen waar het heelal vandaan komt, maar ook als we

kijken naar de achtergrond van de natuurwetten, waarover ik boven schreef.

In de natuurwetten, zoals wij die kennen, komen heel fundamentele getallen voor, zoals de lading van het elektron. Als die lading ook maar een fractie anders was geweest, dan kon ons hele heelal niet bestaan. En zo is het eigenlijk ook met de andere natuurwetten: waren ze net even anders, dan zou er geen vorm van intelligent leven mogelijk zijn. Hawking zegt hierover: „We kunnen dit ofwel opvatten als een bewijs van een goddelijk doel met de schepping en de keuze van de natuurwetten of als een bevestiging van het sterke antropische principe” (pag. 155). Dit laatste principe lijkt voorlopig het enige alternatief voor wie in de Schepper niet geloven wil. De redenering luidt als volgt:

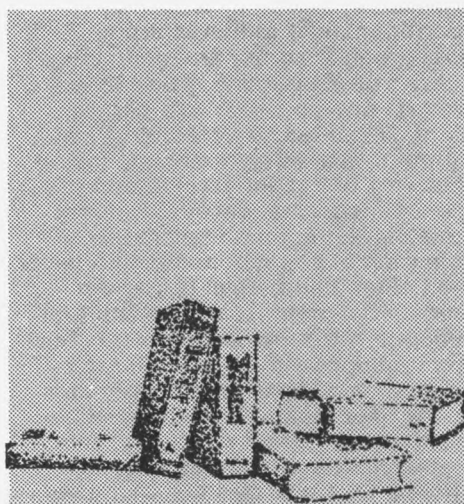
„Waarom zijn de natuurwetten zó, dat ze intelligent leven mogelijk maken? Als ze anders waren zouden er geen mensen zijn die zulke vragen stellen!”

Echt bevredigend is dat natuurlijk ook niet en heel het werk van Hawking is er hartstochtelijk op gericht om aan dit dilemma te ontkomen. Hij beschrijft de contouren van een mogelijke oplossing en zegt daarvan met zoveel woorden als slotzin van zijn boek: „Wanneer we het antwoord op die vraag kennen is dat de bekroning van het menselijk verstand – want dan kennen we de geest van God”.

Geloof, hoe dan ook

Ja, dat is inderdaad geen kleinigheid. Als ik eerder deze studie ‘interessant’ heb genoemd, moet er wel bij gezegd worden, dat het gepaard gaat met een ongemeen hoge pretentie. Het heeft iets van een titanstrijd: Hawking, die zo zwaar gehandicapt is dat hij weinig meer is dan een brein in een rolstoel, hij is in een voortdurend gevecht bezig met de vraag naar God de Schepper en met de poging om ook zonder Hem het bestaan van het heelal te verklaren. Nu is dat tot op zekere hoogte ook zijn taak: de wetenschap zou weinig verder komen als we de vraag waarom een steen naar beneden valt beantwoorden door te zeggen: „omdat God dat zo gemaakt heeft”. Vanuit het geloof zeg ik dat dat laatste wel wáár is, maar het hoort tot de ontsluiting van de schepping om samenhangen *binnen* die schepping bloot te leggen. Toch zou het me een lief ding waard zijn als christenen die van die mooie platenboeken over het ontstaan van het heelal lezen, uit een boek als van Hawking ook zouden leren hoeveel je moet geloven, aannemen zonder bewijs, om tot zo’n overzichtelijke theorie te komen. Het verhaal van de oerknal is er een peuleschil bij. Dat veronderstelt immers nog

altijd een begin van deze wereld en dat blijft moeilijk te aanvaarden. Om zelfs aan die conclusie te ontkomen wordt het bestaan van een imaginaire tijd aangenomen, waarin het gevolg van een gebeurtenis er eerder is dan de oorzaak. Het is de moeite waard om te lezen wat dat allemaal met zich meebrengt. Ik leg deze gedachten op tafel als geïnteresseerde leek. Niet met de pretentie om ook maar enig oordeel over deze dingen te kunnen geven. Wel om mijn verwondering uit te spreken over het feit, dat juist in de verst gevorderde wetenschap de vraag naar God en geloof zo helder op tafel komt. En in de overtuiging dat Psalm 8 er des te duidelijker door gaat klinken: „O HERE, onze Here, hoe heerlijk is uw naam op de ganse aarde!”.

Boekbespreking

M. de Jonge, Voorburg

W.G. de Vries: Kerkelijk verdeeld en christelijk samen?

In de serie 'Woord en wereld' is als nr 6 dit cahier verschenen. De omvang is 67 bladzijden, de prijs f 13,95 (bij abonnement f 10,-)

De auteur geeft het doel van zijn werk weer met „gedachten over de samenwerking van christenen die kerkelijk verdeeld zijn”. Aan het eind van z’n brochure schrijft hij „Ik heb in dit cahier rekenschap trachten af te leggen van wat de voorstanders van de doorgaande reformatie sinds de Tweede Wereldoorlog heeft bezielde” (65), terwijl hij in de inleiding zei „Verdeeldheid is immers niet ‘christelijk’, niet van Christus afkomstig. En daarom ook niet ‘kerkelijk’, want de ledematen van Christus vormen één lichaam. Maar als je kerkelijk verdeeld bent – wat niet mag – kun je op een ander terrein dan toch christelijk samengaan? Ik bedoel niet alleen als christenen, maar op christelijke wijze.” (5)

Het betoog is met vaardige pen geschreven, eenvoudig, recht-toe, recht-aan. In een 37-tal korte hoofdstukken biedt dr. De Vries ons een tekening van de noodzaak kerkelijk één te zijn (en dan Gereformeerd, vrijgemaakt), wil men ook (alsdan) in de samenleving (politiek, maatschappij, cultureel), naar Gods wil handelen. De brochure is één doorlopend pleidooi voor de centrale positie van de kerk (het kerkverband), van waaruit andere samenwerkingsverbanden ontstaan en gevoed worden.

Dat pleidooi vangt aan in hoofdstuk 1 (Eén kerk) en krijgt een vervolg in hoofdstuk 2 (Kenmerken van de christenen). Je leest in die twee de fundamentele uitgangspunten, die de schrijver z’n lezers voorhoudt:

- éérkerk (de ware): één lichaam en één Geest, gelijk gij ook geroepen zijt in de ene hoop uwer roeping, één Here, één geloof, één doop, één God en Vader van allen, die is boven allen en door allen en in allen - Ef. 4:4-6
- de ware christen, 'een nieuwe schepping', wonderwerk van Gods genade, verbonden met broeders en zusters in het luisteren naar de stem van de Here (7,8).

Bij deze inzet is het niet vreemd te verwachten dat zowel die énekerk als die ware christen in veel strijd worden gewikkeld om deze gaven van de Here te verwezenlijken en vast te houden. De geschiedenis getuigt daarvan, ook dat deel, waarin de auteur spreekt over Af-scheiding en Doleantie, vrijmaking en daarna. Verder komt daarin ter sprake wat rondom NCRV, EO, GPV, RPF en andere activiteiten gebeurde.

De vrijgemaakte Gereformeerde kerken gaan met de doorgaande reformatie wel een zeer eenzame weg en je vraagt je af: ten rechte? Dat we die weg niet sámen met hen gaan is wellicht ook oorzaak dat de thans besproken brochure, reeds in 1987 verschenen, tot nu toe zo weinig aandacht in onze kring ontving. Nu dit cahier ter bespreking is aangeboden ontkomen we er niet aan de inhoud ervan kritisch te bezien. Als de roeping tot eenheid ons (*in Nederland*) wordt voorgehouden vanuit het 'één lichaam, één Geest', geldt dit dan zonder meer voor een *kerkverband*? Dat is toch in de eerste plaats voor de *locale gemeente*, die weliswaar deel is van een veel grotere kudde, onder één Herder, maar waarvan ook staat dat daarbuiten nog schapen zijn, afkomstig uit een andere stal (Joh. 10): Die schapen herken je soms opeens en je komt samen. Direct in de kerk? Soms, niet altijd. Christenen uit een nieuwe schepping ontmoeten zó broeders en zusters, leden van een andere kerkelijke gemeente/ge-

meenschap. De Here Jezus heeft ons daarover onderwezen, b.v. toen hij de gelijkenis van het visnet aan zijn discipelen vertelde (vissen van allerlei soort) en die van de tarwe met het onkruid daartussen (Matth. 13). In deze aardse bedeling is zoveel onvolmaaktheid. Er is het zuchten van de schepping (Rom. 8) en het hopen op de verlossing uit onze zwakheden. Ook het niet tot elkaar kunnen komen, ondanks de éne Middelaar.

Nu moet niemand zeggen dat daarmee alle kerkelijke verdeeldheid goed gepraat wordt, integendeel, ze komt als schuld voor ons te staan. Maar wel is het zó dat ons geboden is te strijden om in te gaan en in die strijdhouding moeten we ons niet van elkaar isoleren. We moeten sámen strijden.

Calvin heeft in de 16e eeuw over de ware kerk anders geschreven dan dr. De Vries in de onderhavige brochure. 't Was in een historisch andere situatie, maar het loont de moeite te luisteren naar hem.

„Dat onder deze algemene kerk de kerken afzonderlijk, die over de steden en dorpen naar de eis der menselijke noodzakelijkheid verdeeld zijn, zo vervat zijn, dat ieder van haar met recht de naam en het gezag der kerk bezit; en dat de mensen afzonderlijk, die door de belijdenis der vroomheid tot zulke kerken gerekend worden, ook al zijn ze inderdaad vreemd aan de kerk, toch in zekere zin tot haar behoren (...) Want het kan voorkomen, dat wij hen, die we in 't geheel de gemeenschap met de vromen niet waardig keuren, toch als broeders moeten behandelen, en als kerk, waardoor zij gedragen en geduld worden in het lichaam van Christus.” (Institutie IV, 1,9)

Het ijveren, zoals dat in de kring van de doorgaande reformatie voorgehouden wordt, lijkt niet vrij te zijn van wetticisme, in die zin dat de harde, onontkoombare werkelijkheid omgebogen moet worden naar een bepaald stramien. De levensruimte, die Christus ons schenkt verdwijnt dan in gespannen zijn voor dat éne schema, wat als een legplaat precies moet passen.

De brochure is in de boekhandel verkrijgbaar, ook bij Uitgeverij Woord en Wereld, Postbus 195, 3850 AD Ermelo.

Benne Holwerda, Arnhem

De laatste vergissing

Hij vroeg zich af waarom hij van het leven hield

Mevrouw Andrea was van voor de genetische revolutie. Geboren aan het eind van de twintigste eeuw behoorde ze tot de laatste mensen die de invoering van de euthanasiewetten en het genetische paspoort nog hadden meegemaakt. Omdat ze nog op de oude manier was verwekt kwam zij niet in aanmerking voor het nieuwe paspoort. Hetzelfde gold voor haar leeftijdgenoten. In de maatschappij konden ze daarom niet meer functioneren. Zij die niet kozen voor een – uiteraard vrijwillige – euthanasie werden opgenomen in verzorgingscentra.

Mevrouw Andrea was 52 toen ze werd geplaatst in het centrum. Ze kreeg een klein appartement toegewezen op de begane grond en werd van de ene op de andere dag patiënt. De volledige verzorging zou duren totdat ze de financiële lasten daarvan niet meer zou kunnen dragen. Of, voor het geval dat eerder zou zijn, tot het moment dat haar leven op al dan niet natuurlijke wijze een einde zou nemen. Maar dat sprak voor zich. Ruim achttien jaar woonde mevrouw Andrea nu in het verzorgingscentrum aan de rand van de stad. Meestal zat ze in haar grote, met pluche beklede stoel voor de televisie. Rechts was het raam, dat uitzicht bood op het liefelijke groen, links was de deur. Achttien jaar lang was die deur elke dag precies twee maal geopend door een in wit geklede bewaakster. Zwijgend bracht die haar eten, haalde haar afval op en controleerde of ze nog leefde. Als zij weer weg ging trok de bewaakster zonder een woord te zeggen de deur achter zich dicht. Alleen aan de buitenkant zat een deurkruk.

Hij was een vergissing. Glaswerk en micro-elektronica domineerden de omgeving waar hij werd verwekt. Allesomvattend wit vermenigvuldigde het laboratoriumlicht zich in het tegelwerk van de wanden. Het moet zo'n tweeëntwintig jaar geleden zijn, nu. De computer had al direct na de bevruchting in vitro vastgesteld dat zijn genenplaatje niet naar wens was. Gedeeltelijke kleurenblindheid en een genetisch defect dat zou kunnen wijzen op een verhoogde kans op hart- en vaatziekten. Maar de computer had zich verslikt, ondanks de perfecte omstandigheden. Zonder blikken of blozen had het apparaat de uitverkoren streepjescode geplakt op het buisje waarin hij een ogenblik daarvoor twee ernstige genetische defecten had vastgesteld. Vooruitlopend op een onbestaanbare nieuwe toekomst had de cel in het buisje

zich al gedeeld. Het leven in een maatschappij die alleen perfecte mensen accepteerde zou hem niet worden bespaard. Wat eigenlijk zijn lot had moeten zijn, een onbeleefde dood, ongezien temidden van honderden broertjes (meisjes werden in het aangrenzende laboratorium verwekt), waarna de buisjes bij de afwas konden, ging zijn neus voorbij. Hoewel er van een neus toen nog lang geen sprake was.

Dat uitgerekend hij ter wereld kwam was niet alleen een vergissing, maar ook een wonder. Alle controles en een vruchtwaterpunctie ten spijt werd hij gewoon geboren. Toen ze uiteindelijk merkten dat zijn genoom niet klopte was hij al tien. Het was voorpaginanieuws. De pers bedacht een passende naam: Zombie. De levende dode. Politiek gezien was het kantje boord. De oppositie sprak van groot emotioneel en financieel leed dat de gemeenschap zou treffen. De betrokken minister deed zijn uiterste best om zijn geschade geloofwaardigheid weer uit te deuken. Er was sprake geweest van grove nalatigheid, dit kind had niet geboren mogen worden, de controles zouden worden verscherpt, dit zou de laatste vergissing zijn. De minister mocht blijven. Zombie niet. Nog dat zelfde jaar werd hij van school gehaald. Zijn ouders zouden schadeloos gesteld worden mits ze hun kind zouden afstaan. Voor zijn eigen bestwil en voor het welzijn van de gemeenschap. Hij zou er niets van voelen, meende de woordvoerder van het team van medici dat terminale gevallen regelde.

In het vroege voorjaar van 2053 liep hij weg van huis. Niemand hoefde hem iets te vertellen. Amper tien jaar oud had hij het naderende onheil feilloos aanvoeld. Hij had geen geld, hij had geen genenpaspoort en was dus ten dode opgeschreven. Maar de stad was groot en niemand lette die zomer op hem. Hij leerde snel, wist aardig in zijn onderhoud te voorzien. Zonder pas kon je nergens afrekenen, dus rekende hij niet af. Het beduvelen van de elektronische beveiligingen was in feite kinderspel. Maar lang hield hij het niet uit in de stad. Hij werd gezocht door de politie en elke uiting van criminaliteit werd toegegeschreven aan een jochie van tien: de Zombie-man. Zijn signalement kwam op de kabel. In het najaar trok hij de stad uit. In de uitgestrekte bossen op de hellingen aan de noordzijde van de stad bouwde hij een soort hut. Hij overleefde de eerste winter en de vele die daarna

kwamen. Maar nog éénmaal moest hij terug naar de stad.

Hoe zou ze er uit zien, peinst hij. Ze moet de zeventig al voorbij zijn. De deur naar de woonkamer staat half open. Schimmig en gehaast werpt het televisiescherm haar blauwige licht tegen de wanden en het plafond; in de onverlichte kamer doet het bijna pijn aan je ogen. De grote pluche stoel staat met de rug naar hem toegekeerd. Het brengt hem in verwarring. Hier heeft hij niet op gerekend; hoe kan hij zichzelf nu introduceren zonder haar te laten schrikken? Leunend tegen de deurpost monstert hij de massieve achterkant van de stoel die haar volledig aan het zicht onttrekt. Ze verwacht zeker geen bezoek en in elk geval niet via het slaapkamerraam.

Veel had hij er destijds niet van begrepen, toen het statige huis aan de overkant plotseling van eigenaar veranderde en mevrouw Andrea van de ene op de andere dag uit het zicht verdween. Ze was te oud, zei men in de buurt. Het was maar beter zo. Hij had haar snel vergeten. Net als iedereen trouwens; er waren gewichtiger zaken. Pas toen hij al jaren in het bos woonde, pas toen de loop van de seizoenen het meest gewichtige was wat hij kon bedenken, pas toen was de herinnering aan mevrouw Andrea weer boven komen drijven. Ze zaten in hetzelfde schuitje. Zij te oud, hij kleurenblind. Wat later had hij zich met een schok gerealiseerd dat zij zijn enige verbinding vormde met een tijdperk waarin het bestaansrecht van een mens nog boven alle twijfel verheven was. Hij moest haar spreken. Iedereen was er blijkbaar van overtuigd dat het leven voor hem niet de moeite waard was en, omgekeerd, dat hij ook geen enkele nuttige functie meer vervulde. Zombie, het wandelende lijk. Dat was zijn naam. Eigenlijk kon hij ze geen ongelijk geven. De gemeenschap had hij niets meer te bieden en wat hem zelf betrof, wat was er nou eigenlijk nog aantrekkelijk aan zijn leven? En toch deed hij elke dag niets minder dan zijn uiterste best om in leven te blijven. Eten, drinken, een beetje beschutting tegen de kou, het kostte moeite genoeg. De verbetering waarmee hij vocht voor zijn eigen bestaan groeide met de dag, maar hij kon haar niet beredeneren. Waarom hield hij van het leven, terwijl hij er zelf de zin niet eens van in zag en de mensen massaal zijn bestaansrecht aanvochten? Als er iemand was die dat wist, dan was het mevrouw Andrea.

Hij weet het al. Eerst zal hij het licht aan doen, en dan langzaam naar voren lopen. Een beetje zal ze nog wel schrikken, maar daar is dan niets aan te doen. Dan zal hij zich voorstellen en haar de tijd geven om

te bedenken wie hij ook alweer was. Voorzichtig doet hij een stap naar voren. Hij staat nu in de kamer, krap twee meter van de stoel. Hij rilt, maar het is niet koud. Met zijn rechterhand zoekt hij achter zich langs de muur naar de schakelaar van het licht, zijn ogen gefixeerd op de achterkant van de stoel. Het pompeuze meubelstuk geeft nog geen teken van leven. Ongestoord blijft het gericht op het licht en geluid brakende televisietoestel. Boven het lawaai uit is de stilte in de kamer bijna voelbaar. Bang dat hij zijn vraag zal vergeten als hij straks oog in oog staat met zijn oude overbuurvrouw, blijft hij hem geluidloos voor zichzelf herhalen: waarom wil ik het leven? De zoekende beweging van zijn rechterhand stukt. De lichtschakelaar. Nu eerst diep ademhalen. De spanning laten wegglijden. Als hij het licht aangeknipt heeft, raakt hij even in paniek. Plotseling fel verlicht voelt hij zich een indringer. Het duurt twee seconden voordat hij zich weer durfde bewegen. Langzaam zet hij koers naar de stoel. Mevrouw Andrea moet hem kunnen zien. Hij wil haar aankijken als zij met hem praat.

Voetstappen echoën op de gang. Niemand hoorde ze aankomen, ze hebben geen richting, ze zijn er plotseling en vullen de harde gang met geluid. De sleutel in de deur. Twee slagen. Een koele driehoek van licht valt van buiten de donkere kamer binnen, breidt zich uit over de vloer en neemt bezit van de pluche stoel. Twee bewakers in wit steken hun hoofd om de deur. Niets beweegt. Zonder iets te zeggen trekken ze zich terug en sluiten de deur af – met twee slagen van het slot. Op de televisie komt het wereldnieuws voorbij.

Op goed geluk springt hij uit het kozijn in het gras dat nat is van de avonddauw. Voorzichtig duwt hij het slaapkamerraam weer dicht. Hij leunt met zijn rug tegen de muur. Higgend, het hoofd achterover. De gedachten gieren door zijn kop. Met elke bonzende hartslag dringt zich een ander beeld aan hem op. De televisie, het geluid op de gang, de lichtknop, de bewakers, de stoel.... Het beeld van de stoel, vlak voordat hij in paniek het licht uittikte en naar de slaapkamer ontglipte, staat in zijn gedachten gegrift. De stoel was leeg.

Helder en koud is de nacht. Een gestalte maakt zich behoedzaam los van het gebouw. Ongezien, ongewenst en onbeantwoord. De laatste vergissing van de wetenschap. De laatste mens naar Gods beeld. Zijn voetstappen laten een duidelijk spoor achter in het natte gras. Het spoor voert omhoog, in noordelijke richting, weg van de stad.

Dit artikel werd eerder gepubliceerd in het maandblad 'Aktie'.

H. Algra, Den Helder

Post uit Rwanda: voor de kinderen!

Op de foto zien jullie drie kinderen met hun vader en moeder. Het zijn drie jongens. Jonathan is 8 jaar, hij zit voor zijn vader, Matthijs zit in het midden, hij is 6 jaar. En dan de jongste, hij heet Gersom en is 3 jaar. Ze zitten voor een bananenboom. Wie weet plukken ze wel eens zelf bananen!

Jonathan, Matthijs en Gersom zijn met hun vader en hun moeder verhuisd naar Rwanda. Dat is een land midden in Afrika. Als je thuis een atlas hebt, kun je Rwanda daar eens in opzoeken.

Misschien denk je wel: waarom wonen die kinderen zo ver weg? Dat komt omdat hun vader en hun moeder in Rwanda aan de mensen die daar wonen vertellen over de Here Jezus. Hun moeder is een juf op school; ze vertelt verhalen uit de bijbel aan kinderen. En hun vader geeft les aan een school waar mensen voor dominee studeren.

De moeder van Jonathan, Matthijs en Gersom schrijft vaak brieven naar Nederland. Dan kunnen we lezen hoe het met ze gaat. Ze schrijft ook aan kinderen in Nederland hoe ze het vinden in Afrika. Heel veel dingen zijn er anders en ze moesten er ook best even wennen. Wat ze er meemaken kun je lezen in de brieven die mevrouw Westerkamp schrijft. En die brieven komen nu ook in 'Opbouw'. Over twee weken kun je de eerste brief lezen. Daar staat niet voor niets boven: "alles is anders". Kun je alvast raden waarom?

En voor de 'grote mensen'; Dick en Jeannette Westerkamp zijn uitgezonden door de Stichting Evangelische Toerusting Afrika en verbonden aan de Presbyteriaanse kerk in Rwanda.

H. Algra, Den Helder

De vakantiebijbelschool

In een aantal kerken wordt in vakantieperiodes een vakantiebijbelschool (V.B.S.) georganiseerd. In Den Helder was er in de voorjaarsvakantie en in de paasvakantie zo'n bijbelschool. Al 8 jaar lang werken leden van de christelijke gereformeerde kerk en de nederlands gereformeerde kerk ter plaatse nauw samen bij deze vorm van evangelisatie. Een impressie...

Hoeveel kinderen?

Het is prachtig weer vandaag. Is dat mooie weer een konkurrent, spelen de kinderen dan liever buiten? Tien minuten voor aanvang komen de eerste kinderen het schoolplein op lopen. De medewerkers van de V.B.S. hebben er dan al een uur opzitten. Er is met elkaar gebeden, Ds. M. de Jong heeft een meditatie verzorgd en de spullen zijn klaargezet.

De kinderen worden bij de ingang opgewacht. Ze krijgen een groen of een blauw kaartje om. Daarna gaan ze naar een schoollokaal, waar zo'n 60 stoelen klaarstaan. Al spoedig is een groot aantal stoelen bezet. De jongere kinderen – met de groene kaartjes – zitten vooraan, de wat oudere achteraan. Juf Alice pakt haar gitaar en zet een lied in: „Dit is de dag die de Heer ons geeft”. Voor de kinderen die kunnen lezen is de tekst op de achterkant van een rol behang geschreven. Daarna „Jezus is de goede herder” en „Wie heeft gemaakt de bloemetjes?”. Bij dat laatste lied horen gebaren en goed voorbeeld doet al snel goed volgen. Als om even over tien en de deur dichtgaat is er geen stoel meer onbezet. Zelfs de regionale pers laat zich niet onbetuigd.

Wie heeft gemaakt...?

Juf Cora heet alle aanwezigen welkom. Ze stelt de meester en de juffen voor en gaat voor in gebed. Daarna wordt er opnieuw gezongen. „Wie heeft gemaakt de bloemetjes” blijkt inmiddels een tophit. Het lied sluit aan op het verhaal dat meester Otto gaat vertellen over de schepping. Stap voor stap wordt de schepping gevolgd. Daarbij wordt gebruik gemaakt van een flanelbord. 'Scheppen' betekend 'maken', God houdt zoveel van ons dat hij alles voor ons gemaakt heeft. Dat is dan ook het thema dat als rode draad door de week loopt; God is liefde.

De kinderen luisteren buitengewoon aandachtig. De vragen verlevendigen het geheel: „Heb je de sterren wel eens geteld? „Wie leven er in de zee?” Ook de kinderen stellen vragen en mogen antwoorden geven: „Waarom hebben ze Adam en Eva kleren aangegeven?” Verzin als meester maar eens snel een antwoord...

Kleuren en puzzelen

Luisteren, zingen en activiteiten wisselen elkaar af. Nadat juf Cora heeft uitgelegd wat een verrassingsplaats is (iedere dag zijn er twee stoelen die een prijs opleveren) en er nog een lied is gezongen gaan de kinderen naar een ander lokaal. De groep wordt – aan de hand van de kleurkaartjes – in twee delen gesplitst. Er worden 'werkjes' uitgedeeld (materiaal van Timotheüs uit Eindhoven) aan de hand van de bijbelse geschiedenis die werd verteld. In de lokalen zijn groepjes van ongeveer 6 kinderen gemaakt, die ieder onder leiding van een juf aan het werk gaan. De oudere kinderen zijn al bijna aan het werk wanneer nog verteld moet worden wat de bedoeling is. Ze leveren ook veelvuldig commentaar op de manier waarop de buurman of buurvrouw aan het werk is. Later krijgen ze nog een kruiswoordpuzzel met vragen als: God schiep de ... en de aarde en Adam en Eva mochten wonen in het ... Als alle vragen goed zijn beantwoord levert dit het woord 'schepping' op. De jongere kinderen zijn onzekerder en in eerste instantie ook minder geconcentreerd. Een tijdje later zijn ze echter heel geconcentreerd aan het kleuren, soms met de tong uit de mond. Ondertussen wordt limonade en drop uitgedeeld.

Volksdansen

Het is prachtig weer. Tijd om buiten op het schoolplein te gaan volksdansen. Buiten het plein staan kinderen te kijken. Sommigen komen misschien morgen ook op de bijbelschool. De ervaring leert dat het bezoekersaantal in de loop van de week oploopt. De oudere kinderen helpen de jongere bijna als vanzelf wanneer de opdracht wat te ingewikkeld is. Een paar ondeugden zingen voor de variatie een sinterklaasliedje...

De tekst

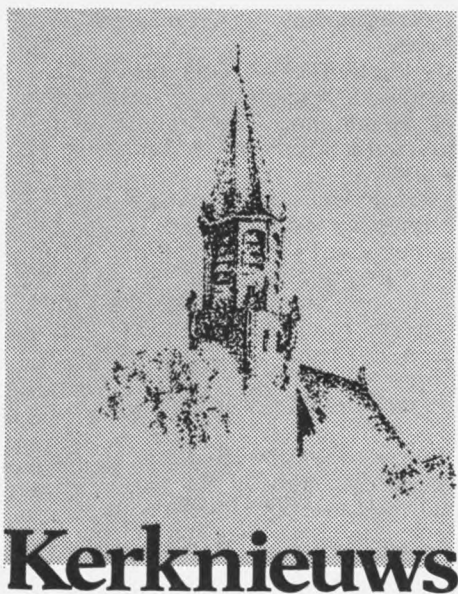
Om half twaalf gaat iedereen weer naar binnen. Op het bord is een bijbeltekst geschreven. „Dit is mijn gebod, dat gij elkander liefhebt” (Johannes 15 vers 12). „Wat is dat eigenlijk, een gebod?” vraagt juf Cora. „Dat zit in je lijf”, wordt als antwoord gegeven. Nee, dat zijn je botten. Iemand anders denkt aan een gebied en weer een ander aan bidden. „Dat je iets moet doen”. Ja, dat is het goede antwoord, en als je iets niet mag doen heet het 'verbod'. De tekst wordt uitgelegd en daarna door de hele groep opgelezen. In de loop van de week zullen steeds meer gedeelten bedekt worden, totdat iedereen hem zonder papier kent. Een meisje merkt op: „Mijn moeder heeft thuis wel een kinderbijbel, maar geen bijbel met verzen”. Juf Cora legt uit bij welk verhaal in de kinderbijbel deze tekst hoort.

Poppenkast

Poppenkast hoort ook bij de vakantiebijbelschool. Drie juffen nemen plaats achter de poppenkast. Er zit wel enigszins een moraal in het (zelfbedachte) verhaal, maar bewust niet te nadrukkelijk. Deze keer gaat het over twee honden die een wedstrijd gaan doen, maar ondertussen proberen de jury te beïnvloeden. Gelukkig loopt het allemaal goed af en winnen ze allebei een prijs. Daarna worden de verrassingsplaatjes bekend gemaakt en dan is het alweer 12 uur. Buiten staan al enkele ouders hun kind op te wachten. Het lied „Dit is de dag die de Heer ons geeft” wordt nog eens gezongen en er wordt gedankt voor de mooie ochtend.

Het zaad is gezaaid

Morgen is er weer een dag. Een dag om iets te vertellen aan kinderen over de hemelse Vader die van ons houdt. Een aantal kinderen kent die boodschap van huis uit, anderen horen deze boodschap voor het eerst. Het zaad is gezaaid. Het zal misschien veel later in het leven van de kinderen vrucht dragen...

Kerknieuws

Ned. Geref. Kerk van Amstelveen

Ingaande 1 mei is *tijdelijk* scriba G. van Mourik, dr. Willem Dreesweg 392, 1188 KZ Amstelveen. Tel.: 020-451959.

Verzoeken alle correspondentie te adresseren:

Kerkeraad Ned. Geref. Kerk Amstelveen, postbus 8119, 1180 LC Amstelveen.

Ned. Geref. Kerk van Amsterdam-Tuinstdeden-Zuidwest

Ds. H. Schuurman, predikant van de kerk van Dronten, heeft voor het door de kerkeraad op hem uitgebrachte beroep bedankt.

Ned. Geref. Kerk van Amstelveen

Ds. L.G. Compagnie, predikant van de kerk van Zaandam en Oostzaan, heeft voor het door de kerkeraad op hem uitgebrachte beroep bedankt.

Ned. Geref. Kerk van 's-Gravenhage

Ds. K.B. Holwerda, predikant van de kerk van Arnhem, heeft voor het door de kerkeraad op hem uitgebrachte beroep bedankt.

Beroepbaarstelling

Candidaat J.M. de Groot, wonende te Bunschoten-Spakenburg, Anton van der Horstlaan 52, werd intussen beroepbaar gesteld. Zijn telefoonnummer luidt: 03499-86581.

Beroepbaarstelling

Candidaat B.J. Eikelboom, wonende Dopperstraat 195 te Bunschoten, werd intussen beroepbaar gesteld. Zijn telefoonnr. is: 03499-86310.

Ned. Geref. Kerk van Middelburg

Oproep

De Nederlands Gereformeerde Kerk van Middelburg doet een dringende oproep om voorziening op de zondagen 9 en 23 juli en 6, 13 en 20 augustus 1989. Wie helpt ons? Opgaven aan: J.P. Bouterse,

Nieuwe Achterweg 5
4493 AD Kamperland
Tel. 01107-1932

Ned. Geref. Kerk van Middelburg

Het adres van de diaconie is:

C.M. Labeur
Duunmede 53
4332 TC Middelburg
Tel. 01180-37213

Het adres van de preekvoorziening is:

J.P. Bouterse
Nieuwe Achterweg 5
4493 AD Kamperland
Tel. 01107-1932

Op kamers in Groningen

'Het Bruggehoofd' is een huis dat nauw verbonden is aan de Ned. Geref. Tehuisgemeente in Groningen. Er vinden allerlei activiteiten plaats en er wonen zeven studenten. Voor de duur van telkens één jaar worden vier kamers verhuurd aan jongeren die voor het eerste jaar in Groningen zijn. Op deze manier kunnen ze gemakkelijk kennismaken met de stad en de Tehuisgemeente, om zo rustig te wennen aan kamerbewoning en om contacten te kunnen leggen. De andere kamers worden bewoond door een vaste kern van drie ouderejaars studenten. De bedoeling is om samen een christelijke woongroep te vormen.

Als dit jou iets lijkt, kun je je tot 1 juni opgeven bij één van de vaste bewoners (Matthijs Jellema, Theo Gerkema en Rein bij de Weg). Adres: Oosterhaven 12
9723 AP Groningen
Tel. 050-141390

Ned. Ger. Kerk Nijmegen

Vorig jaar schreven wij u enkele malen over de Ned. Ger. Kerk van Nijmegen. Deze gemeente is klein (50 zielen) in een grote stad (150.000 zielen). Hierin is niet veel veranderd: de kerk is klein en de stad is groot gebleven. Wij hebben u gevraagd met ons mee te leven en in uw gebeden ons te gedenken. Sindsdien is er veel gebeurd. Verschillende jonge mensen zijn in Nijmegen komen werken of studeren en hebben zich bij de gemeente gevoegd. Er is weer een jeugdvereniging. Ds. J.A. de Vries is aan onze gemeente verbonden voor pastoraal werk. Er zijn meer kerk-gangers dan vroeger, ook meer van buiten. Wij vinden dat ook heel gezellig en voelen ons bemoedigd. Wij willen u allen hartelijk danken voor uw voorbede en meeleven. Wij menen op de ingeslagen weg nu door te mogen gaan en hebben aan u weer enkele vragen.

— Wilt u in uw gebeden ons gedenken?

— Als u aarzelt of u in Nijmegen zult gaan wonen, studeren of werken, of van uw pensioen of emeritaat gaan genieten, weet dan dat u welkom bent. Wij kunnen u boven-

dien helpen met informatie over de stad, werk, studie en kamers. En komt u vooral eens kijken.

— Wilt u ons laten weten als NG-bekenden van u in Nijmegen of omgeving gaan wonen?

— Tenslotte een vraag aan alle kerkeraden: Laat ons zo spoedig mogelijk weten als er gemeentelieden deze kant op komen.

Voor inlichtingen: Fam. Meima, tel. 080-567564 en Fam. v.d. Waals, tel. 080-442653.

Zeilkamp Eindhoven

Het zeilkamp Eindhoven, dat dit jaar voor de 18e keer gevierd gaat worden voor en door mensen van 18-25 jaar is op zoek naar ervaren schippers/schipsters. Het kamp duurt twee weken (15-29 juli '89). We bivakkeren in een boerenstal in Terhorne en bevaren de Friese wateren met UFO's ($\pm 14 \text{ m}^2$, rondspant, torenguig).

Drink jij liever een exotische cocktail in een exotisch land voor een exotische prijs na een lange luie dag languit op een wit strand vol roodbruin-glimmende mensenlichamen onder een strakblauwe hemel? Lees dan niet verder.

Koffie met appelgebak, wind en water, zonneschijn na regen, Terhorne in Friesland, kortom Zeilkamp Eindhoven.

Veertien dagen zeilen in Friesland.

En de prijs, die valt reuze mee:

f 375,-. Wacht niet te lang met opgeven, we zitten bijna vol. Bel: 040-124106 (Mars Holwerda)

Stichting steun gereformeerde kerken in Frankrijk

Het is nog niet zo lang geleden, dat de Stichting u een brief geschreven heeft. Maar er is reden om ons tijdig weer tot u te wenden.

In onze vorige brief schreven wij, dat wij f 15.000,- hebben kunnen overmaken naar de penningmeester van het kerkverband, waarmee we in officiële correspondentie staan. We zijn dankbaar, u te kunnen mededelen, dat onze penningmeester inmiddels weer ca. f 9000,- heeft ontvangen. Dat is ook wel nodig, want we hebben onlangs opgave gekregen van de projecten, die dit jaar onze hulp nodig hebben. Daarvan hebben we de volgende geaccepteerd:

1. 25% van het bedrag, dat de E.R.E.I. aan kerkelijke studiebeurzen geeft aan theologische studenten in Aix-en-Provence: ca. 15 studenten à frs. 1000 per maand;
2. 25% van de afbetaling van de topschuld van noodzakelijke aankoop van het kerkgebouw in Toulouse;
3. 25% van de huisvestingskosten van het evangelisatiewerk in Rodez en Parijs, waarover wij u eerder schreven.

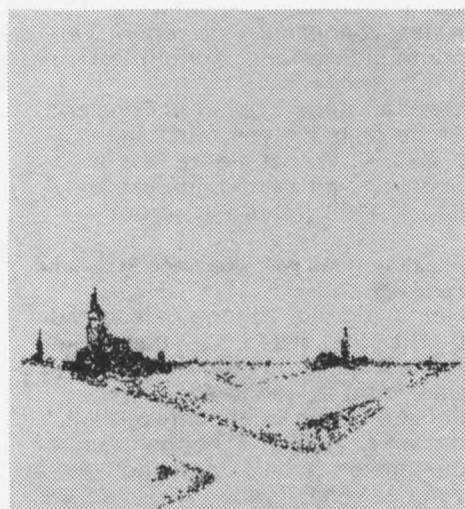
Wij zullen al heel blij zijn, als wij aan het eerste verzoek kunnen voldoen.

Wel durven we verder te denken, als we erop letten, dat ons werk kenmerkend veler instemming heeft.

Vorig jaar konden wij voldoen aan veel aanvragen, een lijst te sturen met adressen van kerken van de E.R.E.I. voor gemeenteleden, die in hun vakantie daar heen willen. Wij verwachten binnenkort een bijgewerkte lijst beschikbaar te hebben. Ook horen we altijd graag reacties van mensen, die iets van ontmoetingen in Frankrijk te vertellen hebben. Misschien hoorde of las u onlangs iets over de synode van de kerken daar, die in maart j.l. gehouden is. Dan zult u er weer een indruk van gekregen hebben, hoe zwak deze kerkjes zijn, in aantallen, financieel en theologisch gezien. Maar ze zijn op weg, naar onze waarneming ook op de goede weg, en daarom hebben ze de steun in alle opzichten vanuit Nederland dan ook zo hard nodig!

K. Boersma, voorzitter
G. van den Brink, secretaris

Uit breder kring

Nederlandse Christelijke Blinden- en slechthziendenbond

Op 12 april 1924 kwamen er in Amsterdam een aantal blinden en zien-den bijeen met als doel: Te komen tot het oprichten van een Christelijke Blindenbond. Men merkte al lang dat er behoefte was aan een Blindenbond waarin het woord van God centraal zou staan. Bij de oprichting melden zich 42 personen aan als lid. In dit jaar mogen we gedenken dat onze bond 65 jaar is gespaard. Dwars door alle moeilijkheden heen, die er in die jaren zijn geweest, was de HERE het die ons telkens weer erdoor geholpen heeft. Daarom leek het ons goed Hem te loven en te prijzen in een dankdienst, welke we hopen te houden op zaterdag 13 mei in de Chr. Ger.

Kerk, Thorbeckegracht 37 te Zwolle; aanvang 14.00 uur. U bent van harte uitgenodigd.

Voorjaarskonferentie 29 april 1989 De Bijbel is duidelijk. Maar hoe?

Onderwerp

Tussen de schrijvers van de Bijbel en ons ligt een periode van zo'n 2000 jaar. De cultuur en de samenleving van toen verschilt hemelsbreed van die van nu. Kunnen wij ons er wel een voorstelling van maken, hoe de mens uit de tijd van de Bijbel de werkelijkheid ervoer en zag? Kunnen wij de Bijbel wel interpreteren zonder er een totaal andere uitleg aan te geven dan de bijbelschrijvers bedoelden? In maart 1988 verscheen deel 2 in de serie 'Verantwoording, christelijke wijsgerige reeks'. De titel van dit deel is: 'Onbevange(n) verstaan, over de werkelijkheid van de theologie'. Het is geschreven door Dr. Henry Vander Goot en gaat in op hermeneutische vragen, zoals wij die hierboven formuleerden. Naast bijval heeft het boek ook kritiek geoogst. Op de Voorjaarskonferentie zal nader ingegaan worden op deze vragen.

Sprekers

Prof.dr. H.G. Geertsema, bijzonder hoogleraar reformatische wijsbegeerte in Amsterdam, Groningen en Utrecht
Prof.dr. J. Veenhof, hoogleraar dogmatiek, Vrije Universiteit te Amsterdam
Dr. S. Meijers, predikant NH Kerk te Leiden
Dr. E.W. Tuinstra, secretaris departement vertalen Nederlands Bijbelgenootschap
Drs. N. Dijkstra-Algra, docent ethiek Nederlands Bijbelinstituut, parttime in dienst Samen Op Weg Gemeente Houten

Tijd

zaterdag 29 april 1989, van 9.30-16.00 uur

Plaats

Ichthuskerk (Chr. Geref.), Grote Haag 52, Amersfoort

Kosten

f 15,- per persoon
(lunch a.u.b. zelf meenemen)

Boek 'Onbevange(n) verstaan' van H. van der Goot

Om de conferentie te kunnen volgen is het niet noodzakelijk dit boek gelezen te hebben. Het is wel verkrijgbaar op het Centrum (zie hieronder) en op de dag zelf. Kosten van dit boek: f 18,90.

Inlichtingen en opgave:

Centrum voor Reformatorische Wijsbegeerte
Postbus 368
3500 AJ Utrecht
Bellen kan ook: telefoon 030-342030

Campingwerk op "De Agnietenberg" te Zwolle

De Interkerkelijke Commissie Campingwerk Agnietenberg organiseert op de camping "De Agnietenberg" te Zwolle interkerkelijk recreatiewerk.

Voor dit werk doet de ICCA een beroep op jongeren van 17 jaar en ouder, die 14 dagen van hun vakantie willen afstaan t.b.v. het campingwerk, om samen met anderen mee te werken aan het Koninkrijk van God, om samen met anderen een ander te helpen, om samen met anderen je geloof te delen.

Wat wordt er zoal gedaan:

- * Het opzetten en uitvoeren van activiteiten voor kinderen tot $\pm$ 12 jaar; 5 keer per week 's morgens kinderclub; soms met verhalen, liedjes, verwerking e.d. rond een bijbels verhaal of thema; soms alleen activiteiten op gebied van spel of handenarbeid.
- * Het opzetten en uitvoeren van middag/avond spelen voor kinderen tot $\pm$ 12 jaar.
- * Medewerking verlenen aan, soms zelf organiseren van activiteiten voor ouderen.
- * Aandragen en uitwerken van ideeën voor activiteiten voor 14+ jongeren.

Wat wordt er allemaal van je verwacht:

- * Een positief christelijke levensovertuiging.
- * Het leuk vinden om met $\pm$ 6 personen samen te werken.
- * Organisatie- en improvisatievermogen.
- * Creativiteit.
- * Proberen om op een ongedwongen en ontspannen manier om te gaan met je medekampeerders.
- * Deelname aan de instructiedagen op 9 en 10 juni 1989.
- * Continu verblijf gedurende 2 weken op de camping, voor huisvesting is gezorgd.

Voor dit jaar gelden de volgende perioden:

0 8 juli t/m 22 juli
0 22 juli t/m 5 augustus
0 5 augustus t/m 19 augustus

Heb je belangstelling voor dit werk, of wil je nadere informatie, neem dan contact op met:

Mevr. T. Grooters-Bouma
Laurierlaan 14
8024 XB Zwolle
038-541981
of Mevr. A. Abbes-Pierik
Vogelmelkweg 1
8042 ME Zwolle
038-224738

Want ik ben er zeker van, dat het lijden van de tegenwoordige tijd niet opweegt tegen de heerlijkheid, die over ons geopenbaard zal worden.

Rom. 8 : 18

Onze hemelse Vader nam tot Zich Zijn dierbaar kind, ons lief, levenslustig zoontje en broertje

ROBERT ARRIËN

op de leeftijd van 3½ jaar.

Rik en Vronica Ramaker-
Heetebrij
Lieuwe en Arianne

12 april 1989
Holtrichtersveld 402,
7327 DN Apeldoorn

De begrafenis heeft reeds plaatsgevonden.

Als ik wakker wordt, dan ben ik nog bij U.

Met ontroering delen wij u mede dat onze hemelse Vader tot Zich nam onze lieve

ROBERT ARRIËN

zoontje van Rik en Vronica
broertje van Lieuwe en
Arianne

Door ons verdriet heen ervaren we dankbaar en in verwondering wat de kleine Rob met z'n broze gezondheid voor ons allemaal mocht betekenen.

12 april 1989
Seringenlaan 8,
7313 CH Apeldoorn

Apeldoorn: J. Bouma-Breeuwsma
A. Heetebrij
K.B. Heetebrij-Bouma
Grand Rapids: Joke, Alex en Bas
Houten: Jessica, Andries en Fleur
Huizen: Corina, Ad, Frans en Arriën
Apeldoorn: Geert
Wytze

De Evangelische Alliantie te Driebergen is een platform van christenen en christelijke organisaties. De EA heeft tot doel contact, overleg en samenwerking te bevorderen en gezamenlijke belangen van christelijke organisaties te helpen behartigen. De dagelijkse uitvoering wordt verricht door een team van drie personen. Wegens vertrek van de sekretaresse zoeken wij per juli/augustus een

SEKRETARESSSE 50-60%

Vereisten/kwaliteiten

- Interesse voor kerk en samenleving, kerkelijk meelevend
- Ouder dan 25 jaar
- Zelfstandig kunnen werken
- Goede beheersing van de Nederlandse en Engelse taal
- Kennis van stenografie/gebruik dictafoon
- Ruime ervaring met Word Perfect

Sollicitaties en/of aanvragen van een volledig profiel en taakomschrijving kunt u richten aan de Evangelische Alliantie, t.a.v. de heer A.J. van Heusden, Hoofdstraat 51-A, 3971 KB DRIEBERGEN

UITNODIGING

Het Nederlands Gereformeerd Seminarie nodigt u uit om aanwezig te zijn op de Studiedag 1989, waarop het onderwerp

HEDENDAAGS SCHRIFTVERSTAAN

behandeld zal worden.

Begrippen als 'Tijdgebonden' en 'Cultuurgebonden' worden ook regelmatig in onze kerken in de discussies gehoord. Hoe lezen wij de Schrift? Welke uitleg-methoden worden tegenwoordig door theologen gebruikt?

Kortom, uiterst actueel en belangwekkend voor jong en oud. Sprekers zijn **ds. J. Goudzwaard** en **ds. K.H. de Groot**.

In de pauze is er speciaal gelegenheid tot het verkrijgen van informatie over de studie tot predikant aan het Seminarie.

Deze studiedag zal D.V. gehouden worden op zaterdag 20 mei a.s. in gebouw 'Filaethes', Havik 27 te Amersfoort.

Aanvang 10.30 uur. Voor koffie, thee en lunch wordt gezorgd. Sluiting ± 16.00 uur.

Uw aanwezigheid wordt zeer op prijs gesteld.

CHRISTELIJKE POLITIEK? MIJ NIET GEZIEN

Veel christenen menen dat politiek iets is wat hen niet aangaat. Als zij geconfronteerd worden met abortus, euthanasie, een vervuild milieu of een falende ouderenzorg roepen zij ach en wee... en kiezen voor een moedeloze berusting. *De RPF doet dat niet!*

De RPF: een andere weg

Samen met de RPF kunt u een andere weg inslaan. Een weg, gebaseerd op Bijbelse normen en waarden. De RPF kiest voor een christelijke politiek. Op weg naar een vreedzame samenleving waarin zowel de overheid als de burgers hun verantwoordelijkheid kennen:

Tegenover de schepping en elkaar.

Wordt nú lid

Christelijke politiek is hard nodig. Het is noodzakelijk voor uw toekomst en die van uw kinderen. Vandaag al, maar zeker ook morgen. De RPF staat voor die christelijke politiek. Uw steun kan daarbij niet worden gemist. Geef u dus op als lid van de RPF.

Meld u aan als lid bij:

Reformatische Politieke Federatie
Antwoordnummer 523
8070 VB Nunspeet

Telefoon 03412-56 744

T.WEVER BV FRANEKER THEOLOGISCHE BOEKHANDEL

LENTEVOORDEEL FONDSRESTANTEN GOEDE BOEKEN, TEGEN ZONNIGE PRIJZEN

10. AALDERS, W.: In verzet tegen de tijd. z.j., 3e dr., 183 p., geb., (18,50) NU f 10,-
11. AALDERS, W.: Wet, Tragedie, Evangelie. Een benadering van het boek Job. '79, 393 p., geb., (49,90) NU f 17,50
15. ALGRA, H.: Het wonder van de 19e eeuw. Over vrije kerken en kleine luyden. Het kerkelijk leven in de 19e eeuw. '86, 351 p., geb., (39,90) NU f 24,75
1201. ARNTZEN, M.J.: Van eeuwigheid als grond gelegd. Gedachten o.d. vredeeraad: het verbond der verlossing. '83, 106 p., (16,65) NU f 7,50
17. ASPECTEN VAN DE AFSCHIEDING. Onder red. v. A. de GROOT/P.L. SCHRAM. Met bijdr. v. R.H. BREMER, W. v. 't SPIJKER, L.H. MULDER e.a. '84, 136 p., (17,50) NU f 7,50
20. BAHAT, Dan: Atlas van Jeruzalem. Korte hist. schets met kaarten en afb. over 4000 jaar. Voorw. v. M. AVI-YONAH. '77, 48 p., geb., (geill.) (17,25) NU f 6,90
24. BASOSKI, A.A.: In heilige feestd. Gebundelde artik. t.g.v. de kerkelijke feest-, bid- en dankdagen. '74, 125 p., (geill.) (11,50) NU f 5,-
1202. BERG, M.R. v.d.: Het gebaren vrede. Een verk. v. I Kon. 1-11. '83, 181 p., (19,95) NU f 8,50
29. BERG, M.R. v.d.: De Regisseur, de spelers en het spel. Een verklaring van Gen. 37-50. z.j., 197 p., (25,50) NU f 10,-
37. BLOK, M.J.C.: Door lijden tot overwinning. 15 preken over o.a. de zeven kruiswoorden. '78, 152 p., geb., (25,50) NU f 10,-
61. BOUWMAN, H.: De crisis der jeugd. Eenige bladz. uit de gesch. v.d. kerken der Afscheiding. Ingel. d. C. SMITS. '76, 2e dr., 102 p., (17,25) NU f 6,90
63. BREMMER, R.H.: Gereformeerde kerk in de storm (1568-1579). Vier radioleringen. '79, 72 p., (geill.) (16,05) NU f 7,50
64. BREMMER, R.H.: Reformatie en rebellie. W. v. Oranje, de calvinisten en het recht van opstand. Tien onstuimige jaren: 1572-1585. '84, 291 p., geb., (39,50) NU f 25,-
80. CALVIJN, Joh.: De Instituten. Om dagelijks uit te lezen. Verkort en bew. d. S. v.d. LAND. z.j., 71 p., geb., (13,25) NU f 6,-
85. DAMSTE, R.: Leer en leven. De artikelen v.d. Dordtse Leeregels en de Verwerpingen d. dwalingen in 60 meditaties verklaard. '80, 271 p., geb., (32,50) NU f 15,-
85. DEDDEN, K.: Muziekmixturen. Grepen uit de muziekgeschiedenis. '78, 276 p., geb., (geill.) (18,50) NU f 8,50
88. DELDEN, J. v.: De Tiele Kanaans. Ca. 1000 bijbelse woorden, spreekwoorden en uitdrukkingen, ontleend aan de Bijbel. '82, 280 p., geb., (23,70) NU f 10,-
97. DIE U HET WOORD GOKS VERKONDIGD HEBBEN. Kanttekeningen bij het leven en sterven van: J. JOGHELEN, L.H. v.d. MEIDEN en J. v.d. SCHOUT. Voorw. d. I. de BRUIJNE. '79, 102 p., (geill.) NU f 7,50
100. DOUMA, J.: Echtscheiding. (Ethisch commentaar door J. DOUMA en W.H. VELEMA) '82, 2e dr., 139 p., (28,80) NU f 10,-
104. DIJK, J.: Het begon in Jeruzalem. Joodse achtergronden in de boeken van Lucas. '80, 143 p., (19,90) NU f 8,-
Voor gespreksgroepen vanaf 10 ex. f 6,- p/stuk
1203. JONGELING, B.: Een Aramees boek Job. Uit de bibliotheek van Qumran. Inl., vert. en commentaar. (Exegetica, 3) '74, 154 p., (19,85) NU f 12,-
1204. MULDER, H.: Jakobus en de oudsten in de boeken van Lucas. (Exegetica, 1) '72, 91 p., (11,85) NU f 6,-
1205. MULDER, H.: De verwoesting van Jeruzalem. En haar gevolgen. (Exegetica) '77, 146 p., (22,15) NU f 12,-
1206. RU, G. de: Heeft het lijden van Christus aanvulling nodig? Onderzoek naar de interpretatie van Col. 1:24 (Exegetica) '81, 101 p., (23,70) NU f 10,-
1207. EXEGETICA. Oud en Nieuwtestamentele studies, onder red. v. W.C. v. UNNIK, H. MULDER, C. v. LEEUWEN, M.J. MULDER, J.P. VERSTEEG en D.K. WIELENGA. Speciale aanbieding bij afname van vier bovenstaande tegelijk. Afzonderlijk gekocht f 72,25. 4 din. Ineens f 30,-
122. FAHNER, Chr.: Synopsen van de vier Evangelien. Met een inl. tot het synoptisch probleem. De tekst komt uit de S.V. '81, 452 p., geb., (110,-) NU f 35,-
127. FRANKKE, Joh.: Leven tot in eeuwigheid. Schriftverdenkingen in de gang der Heilshistorie. '73, 255 p., geb., (19,95) NU f 10,-
130. GAAY FORTMAN, B. de: Figuren uit het Reveil. Een studie- en naslagwerk, met een register met ca. 1000 namen. '80, 469 p., geb., met stofomslag. (95,-) NU f 45,-
136. GENDEREN, J. v.: Confessie en theologie. (Apeld. studies, 9) '75, 27 p., (10,75) NU f 4,50
140. GEJIKTE WOORDEN. Over de verhouding van Woord en Geest. M.m.v. C. GRAAFLAND, C.A. TUKKER, K. EXALTO, A. NOORDEGRAAF e.a. '79, 195 p., (31,-) NU f 10,-
148. GRAAFAF, J. v.d.: (eindred.): Brakelijnen in kerk en theologie. M.m.v. W. AALDERS, A.A. v. RULER, G. de RU, Th. C. VRIEZEN e.a. '75, 140 p., (18,75) NU f 7,-
153. GRAHAM, B.: Gods wilt wat waarheid hij wil. Antwoorden op levensvragen. (De Heilige Geest - Huwelijk - Het gezin - Geld - etc.) z.j., 160 p., (23,90) NU f 9,50
154. GRAHAM, B.: Kunt U opnieuw geboren worden? De rode draad van dit boek: zonder God is de mens geestelijk dood. Het is nodig dat hij opnieuw geboren wordt. '79, 176 p., (20,10) NU f 10,-
1208. GREEN, M.: Evangelie-verkondiging in de eerste eeuwen. '79, 397 p., (31,20) NU f 14,90
158. GREEN, M.: Wie is op de vlucht? Het chr. geloof en de realiteit. De auteur gaat in op kritiek v. Freud, Marx, de moderne humanisten e.a. z.j., 2e dr., 128 p., (11,50) NU f 5,-
1209. HANDELINGEN EN VERSLAGEN van de Alg. Synoden v.d. Chr. Afscheiden Geret. Kerk. (1836-1869). '84, 1260 p., geb. in kunstleer, reg. v. pers. en plaatsen (85,-) NU f 35,00
171. HOEVEN, J. v.d.: Geïllustreerd van Jezus. (Ser.: Toerusting) '83, 80 p., (15,25) NU f 6,50
179. HUNTMANN, G.: Geen God en geen vader(s). Achtergronden v.d. gezagscrisis van onze tijd. '80, 24 p., NU f 4,-
182. IJTERZON, G.P. v.: Het kerkelijk ambt in het geding. (Theol. en gemeente, 10) '74, 95 p., (15,90) NU f 7,-
193. JONKER, H.: Liturgische oriëntatie. Gesprekken over de eredienst. z.j., 3e dr., 175 p., (23,75) NU f 12,50
195. JONKER, H.: Theologische Praxis. Problemen, peilingen en perspectieven bij kenterend getij. Een totaalvisie op het vak. '83, 356 p., geb., (63,75) NU f 20,-
197. JONKERS, J.J. te WINKEL: Adieu. Mensen keren de kerk de rug toe. Over het proces van ontkerkelijking in Nederland. '86, 142 p., (geill.) (12,50) NU f 5,-
214. KAKES, H.: Waar zijn de engelen nu? Een zeer informatief werk over hoe de Bijbel en talrijke theologen denken en schrijven over engelen. '78, 208 p., (22,90) NU f 9,90
1212. (KAMPHUIS, J.) - Bezielend verband. Opstellen aangeboden aan Prof. J. Kamphuis. Met bijdr. v. J. v. BRUGGEN, J. DOUMA, J.P. LETTINGA, W. v. 't SPIJKER e.a. '84, 436 p., (42,90) NU f 21,50
1213. KEIZER, P.K.: Gevraagd en ongevraagd. 11 artikelen en 8 schetsen over bijbelteksten. '83, 121 p., (13,50) NU f 7,50
1214. KEIZER, P.K.: Postille. Meditaties, bredere kerkbladartikelen, verkorte preken en een enkele onverkoorte preek. z.j., 153 p., (15,-) NU f 7,50
218. KEIZER, D.P.R.: Het kinderleven in bijbelse tijd. Over alle facetten v.h. kinderleven in het Oude Israël. '78, 178 p., (rijl. geill.) (31,-) NU f 11,-
1215. KREMER, W.: Priesterlijke prediking. Een bundel eigen werk, verz. en aangeb. t.g.v. zijn gouden ambtsjubileum, door T. BRIENEN, W. v. 't SPIJKER e.a. '76, 140 p., (20,-) NU f 10,-
239. KRANENBORG, R.: Oosterse geloofsbewegingen in het Westen. Bhagwan - T.M. - Yoga - Verenigingskerk. '82, 160 p., (24,90) NU f 10,-
263. LISSENBURG, D.: Krabbels in de kantijs. Bijbels dagboek voor het leven. Met overdenkingen voor de feestdagen. '81, 159 p., (27,90) NU f 12,50
Vanaf 10 ex. f 10,- p/stuk. Vanaf 25 ex. f 9,- p/stuk
269. LUTHER, M.: De mens is een mirakel. Een bloemlezing van korte notities over de mens. '84, 95 p., (geill.) (14,-) NU f 7,-
281. MEIDEN, A. v.d.: Welzalig is het volk. Een bijgewerkt en aangevuld portret v.d. zwarte-kousen kerken. '81, 5e editie, 247 p., (23,50) NU f 12,50
296. MYSTIEK EN BEVINDING. 4 opstellen van G. QUISEP, A. de REUVER e.a. z.j., 82 p., (16,25) NU f 7,50
299. NEGENMAN, J.: Geografische gids bij de Bijbel. Klimaat, levensmogelijkheden, watervoorziening, verbindingswegen etc. '81, 368 p., (geill.) geb., (49,75) NU f 20,-
1218. NIJENHUIS, H.J.: Licht van de kandelaaier. Prekenbundel met liturg. gegevens. '82, 154 p., (21,-) NU f 10,-
312. OOSTERHOFF, B.J.: De vrijheid van de exegeet. (Apeld. studies, 10). '76, 39 p., (12,25) NU f 4,50
323. RAMAKER, W. (Samenst.): Twee dichtbundels over kerkelijke feesten. 1. Wat wilt dit toch zeggen? Gedichten over hemelvaart, pinksteren. z.j., 70 p., geb., 2. Zeg ons wanneer zal dat gebeuren? Over de wederkomst. z.j., 72 p., geb., (normaal samen f 28,-) NU f 10,-

326. REBEL, J.J. e.a.: Eerst geloven dan zien. Gedachten over het meegaan met mensen in hun laatste levensfase. '79, 3e dr., 94 p., (geill.) (13,70) NU f 5,-
329. RELIGIEUZE BEWEGINGEN. Kruid of onkruid. Hoe (on)gevaarlijk zijn sekten? M.m.v. S. v.d. LAND, R. KRANENBORG, H. VELDHUIZEN e.a. Onder red. v. P. POST. '85, 90 p., (17,50) NU f 7,50
333. (RIDDERBOS, Nic.H.) - Loven en geloven. Aangeboden opstellen. M.m.v. J.L. KOOLE, N.A. SCHULMAN, M.A. BEEK, A.S. v.d. WOUDE e.a. '75, 307 p., geb., (44,30) NU f 25,-
1227. ROSCAM ABBING, P.J.: Inleiding in de bijbelse theologie. '83, 316 p., (54,60) NU f 19,50
Vanaf 10 ex. f 17,50 p/stuk. Vanaf 30 ex. f 15,- p/stuk
343. ROSCAM ABBING, P.J.: Komen als geroepen. Over de gemeente die haar roeping vervult, en over de kerkeraad die haar daarbij helpt. (P.T.H., 44) '78, 383 p., geb., (55,-) NU f 20,-
1228. RULER, A.A. v.: De dood wordt overwonnen. Meditaties over I. Cor. 15. '86, 4e dr., 171 p., (20,-) NU f 7,50
382. SEYBEL, M.J.A. VELDMAN: Orgels rond het IJsselmeer. Een fascinerend boek over de hist. orgels v.d. oude Zuiderzeesteden en dorpen. '84, 160 p., (39,50) NU f 15,-
388. SMEDES, L.B.: Ik, man - Ik, vrouw. Sexualiteit en chr. leven. Een sympathieke benadering v.d. vele problemen die er zijn. '77, 190 p., (14,-) NU f 7,50
389. SMEENK, B.D.: Jeruzalem, lofzang of roestige pot. De turbulente gesch. v.e. stad, die om vele redenen in het middelpunt staat. '84, 186 p., (geill.) (24,50) NU f 10,-
1239. SMELIK, K.A.D.: Behouden Schrift. Hist. docum. uit het Oude Israël, die een nieuw licht werpen op de Bijbel en de gesch. v. Israël. '84, 175 p., (20 afbn.) (23,25) NU f 9,-
392. SPIER, H.J.: De Bijbel in tegenspraak. Teksten waarin de bijbel zichzelf lijkt tegen te spreken. '67, 131 p., (16,90) NU f 7,50
393. SPURGEON, C.H.: Totdat hij komt. Toespraken aan de Tafel des Heeren. 3e ongew. dr., 383 p., geb., (33,25) NU f 15,-
394. SPIJKER, W. v.: Democratisering van de kerk anno 1562. (Apeld. Studies, 8) z.j., 38 p., (11,25) NU f 4,50
1230. STILMA, Lize/H. NOORDERMEER: Zingen en zuchten. Op bezoek bij 15 prot. kerkgenootschappen. '86, 144 p., (23,25) NU f 7,50
411. THIELCKE, H.e.a.: Met kinderen praten over God. Wegwijzer voor jonge ouders die het chr. geloof willen doorgeven. '81, 1786 p., (24,90) NU f 10,-
416. THOMAS & KEMPIS. De navolging van Christus. Volgens een getrouwe vert. d. B. WIELENGA. 4e dr., 250 p., (19,90) NU f 10,-
422. TRIMP, C. (red.): De biddende kerk. Een bundel studies over het gebed. M.m.v. J. KAMPHUIS, J. v. BRUGGEN, J. DOUMA, L. DOEKES, e.a. '79, 238 p., geb., (31,50) NU f 10,-
424. TROBISCH, Walter A.: Ik had een meise lief. Een vertrouwelijke briefwisseling. '81, 23e dr., 95 p., (14,90) NU f 7,50
426. TROOSTER IS GEKOMEN, DE. Onder red. v. G.A. BRUCKS en A.H. v. GENT. Opstellen over de Heilige Geest. z.j., 187 p., geb., (19,90) f 7,-
423. VALKENBURG, R.: Discussie-interviews over verontrusting. Met o.a. i.a. DIEPENHORST, J. VERKUYL, B. RIETVELD, e.a. '71, 101 p., (15,-) NU f 7,50
433. VALKENBURG, R.: Gesprekken in Jeruzalem. De betekenis v.d. Bijbel in het huidige Israël. Gesprekken met Israël. '75, 100 p., NU f 6,25
434. VALKENBURG, R.: Haring of kuit. Discussie-interviews met theologen, o.a.: H.M. KUITERT, J. SOE-TENDORP, W.H. VELEMA, e.a. z.j., 195 p., (15,50) NU f 7,75
435. VALKENBURG, R.: Kerkelijke smaakmakers. 17 interviews met o.a. W. GLASHOUWER, K. RUNIA, J. v.d. GRAAF e.a. '74, 236 p., NU f 7,50
435a. De bovengenoemde 4 boeken van RIK VALKENBURG niet voor f 61,50 MAAR SLECHTS f 15,-.
1244. VALKENBURG, Rik: Vier voorgaande titels samen f 15,-
466. WINKEL, J.D. te: Het wordt nooit meer als vroeger. Wat is er aan de hand met geloof en kerk. Citaten uit preken van o.a. H. VELDKAMP, A.M. LINDEBOOM, i.a. DIEPENHORST. Een uitgebr. prekenonderzoek. '85, 169 p., (19,50) NU f 9,50
1245. 18 boeken van de gezinscommissie Driebergen. Tegen ongeloflijke lage prijzen. M.m.v. Niek Schuman, K.A. Schippers, W.R. v.d. Zee, R. Zuurmond, e.a. Met onderwerpen als: Het gebed in het gezin - Massacommunicatiemiddelen - Rolverdeling i.h. gezin - Over trouw en ontrouw in de maatschappij - etc. '69-'87, 18 jaargangen samen 1.501 blz., (geill.) (ca. f 3,- tot f 5,- p. stuk. NU samen f 30,-

VOOR AL UW (STUDIE)BOEKEN IS WEVER EEN VERTROUWD ADRES

De boeken zijn nieuw en onbeschadigd. Bestellingen voor ten minste f 25,- kunnen in behandeling worden genomen. De prijzen zijn excl. verzendkosten. Alleen bij bestellingen voor f 150,- of meer worden geen verzendkosten gerekend. De prijzen tussen () waren de normale prijzen. Van sommige titels is de voorraad beperkt. Onze catalogi zijn op aanvraag verkrijgbaar. Op zaterdag is ons bedrijf gesloten. Openingstijden 8.30 tot 12.30 uur en 13.00 tot 17.15 uur.

OPB

VOORDEELBON

(zenden naar: T. WEVER B.V., ANTWOORDNUMMER 5, 8800 VB FRANEKER. Zonder postzegel in open envelop.)

Ja, zend mij uit uw aanbieding de volgende nummers:

.....
.....
.....
.....
O Zend mij uw voorjaarscatalogus.
Naam:
Straat:
Postcode:
Woonplaats: